

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra dějin a didaktiky dějepisu

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Jan Hus a husitství v učebnicích dějepisu padesátých a šedesátých let
dvacátého století

Jan Hus and hussism in History textbooks of fifties and sixties of twentieth
century

Františka Racková

Vedoucí práce: Mgr. Jaroslav Pinkas, Ph.D.

Studijní program: Specializace v pedagogice

Studijní obor: Dějepis se zaměřením na vzdělávání - Německý jazyk se zaměřením na
vzdělávání

2022

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma Jan Hus a husitství v učebnicích padesátých a šedesátých let dvacátého století vypracovala pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

14. 4. 2022, Praha

.....

podpis

Poděkování: Touto cestou bych chtěla poděkovat svému vedoucímu, panu doktoru Pinkasovi, který se mé práce ujal. Zároveň patří velký dík mé mamince za pomoc a psychickou podporu.

ANOTACE

Bakalářská práce se zabývá výkladem husitství v učebnicích dějepisu padesátých a šedesátých let. Cílem práce je na základě studie učebnic určeného období vysledovat vliv marxistické historiografie a komunistické kultury a politiky na učební text. Mimo to obsahuje práce shrnutí diskursu politiky a kultury na téma husitství a úvod do historiografie po roce 1948.

KLÍČOVÁ SLOVA

Dějepis, učebnice, husitství, Jan Hus, komunismus, školství, marxistická historiografie

ANNOTATION

This bachelor's thesis deals with the interpretation of Jan Hus and hussitism in History textbooks fifties and sixties of twentieth century. The aim of this thesis is to find of an analysis of History textbooks influence of marxist historiography and communist culture and politic on teaching text. In addition, the work contains a summary of political and cultural discourse on Hussitism and an introduction to historiography after 1948.

KEYWORDS

History, textbooks, hussitism, Jan Hus, communism, education, marxist historiography

Obsah

Úvod.....	7
1. Vymezení pojmů.....	9
1.1. Ideologie	9
2. Historický obraz husitství, Jan Hus.....	10
2.1. Jan Hus	10
2.2. Husitství.....	11
2.2.1. Vznik husitského hnutí.....	11
2.2.2. Husitské války	12
3. Vývoj historiografie za komunismu v Československu.....	15
3.1. Historiografie po válce a před rokem 1948	15
3.2. Historiografie po roce 1948	16
3.2.1. První kroky nové vlády	16
3.2.2. Padesátá léta	16
3.2.3. Uvolnění a vývoj do roku 1968.....	18
3.2.4. Normalizace v historické vědě	19
3.3. Osobnosti marxistické historiografie.....	20
3.3.1. Josef Macek.....	20
3.3.2. František Graus	21
4. Pojetí Jana Husa a husitství v době komunismu.....	24
4.1. Vývoj před rokem 1948.....	24
4.1.1. Pekařovo pojetí husitství	25
4.2. Husitství v rukou marxistických historiků – po r. 1948	26
4.2.1. Obecné vymezení pojetí husitství	26
4.3. Husitství v politické sféře	27
4.3.1. Prezident Klement Gottwald	27
4.4. Husitství na poli kulturním	29
4.5. Oblasti vlivu komunistické ideologie – komunistický narativ	31
5. Jan Hus a husitství v učebnicích padesátých a šedesátých let	37
5.6. Charakteristika metodologie.....	37
5.1. Učebnice dějepisu základních škol 1948 – 1969.....	38
5.1.1. Charakteristika učebnic	38
5.2. Učebnice dějepisu středních škol a gymnázií 1948 – 1969.....	40
5.2.1. Charakteristika učebnic	40
5.3. Analýza dle výzkumných bodů	42

5.4.	Shrnutí analýzy	54
5.4.1.	Projev komunistické ideologie v interpretaci husitství v učebnicích.....	54
5.4.2.	Učebnice ve světle historiografie, politiky a kultury	56
Závěr.....		58
Seznam zkratek		59
Bibliografie.....		60

Úvod

Období komunistického režimu v Československu je charakteristické mimo jiné tím, že se jeho ideologie promítá velmi silně do běžných oblastí života. Komunisté, snad z počátku z přesvědčení, později z důvodů politicky i materiálně zistných, vynaložili nemalé prostředky a úsilí k proniknutí svého vlivu do každodenní reality. Je typické pro takové autoritářské režimy působit v oblasti výchovy a vzdělávání dětí i mladistvých, v podstatě si tak připravit nadšenou nebo alespoň zpracovanou voličskou základnu. Proto se v učebnicích všech předmětů setkáme s pojmy jako „budování socialismu“, „výchova socialistické mládeže“, „třídní nepřítel“ atp. Nenápadně se zneužívá přirozená povaha dětské soutěživosti a potřeby obdivu k hrdinům. Tomuto schématu samozřejmě odpovídá i pro propagandu velmi vhodný předmět – dějepis.

Vzhledem k tomu, že se již v minulých obdobích, kladoucích ovšem především důraz na národní sebeurčení, využívala tradice husitství a prezentovala ji jako nejslavnější období našich dějin, ani komunisté nebyli výjimkou a dokonce se jejich ideologii tato teze ještě více „hodí do krámu“, samozřejmě ve vlastní interpretaci. Již v projevech prvního „lidového“ prezidenta Klementa Gottwalda se objevuje snaha přirovnat stávající stav k výhře husitů nad vykořisťovateli a tento trend přerůstá v přepisování učebnic, reorganizaci historických institucí a škol.

V první části mé práce je cílem seznámit se situací dobové historiografie. Mezi důležité osobnosti, které se spolupodílí na tvoření obrazu husitství v učebnicích komunismu patří například František Graus či Josef Macek. Mimo to je třeba připomenout i jiné osobnosti, jako byl Zdeněk Nejedlý, od roku 1948 ministr školství. Součástí přiblížení historiografie ovlivněné komunistickou doktrínou je náhled na jeho výklad husitství, jak je později prezentován v historických pracích.

Praktickou část mé práce tvoří porovnávání učebnic, které jsem vymezila obdobím od roku 1948 do roku 1969. Předmětem zkoumání je husitství a jeho interpretace podle dvou různých kritérií, poprvé se jedná o historiografický diskurs marxistických historiků, podruhé se jedná o vlivy kulturně-politické v poúnorové době. Výsledkem je analýza ideologické persvaze komunistického režimu padesátých a šedesátých let. Učebnice jsou vybrány ze všech stupňů škol, tedy základní školy, střední odborné školy i gymnázia, aby byl obraz o výuce co nejucelenější.

Metoda komparace, kterou jsem si vybrala, slouží k přesnějšímu pohledu na to, jak se zacházelo s dějinným obdobím husitství v padesátých a šedesátých letech 20. století z hlediska propagandy a využití při výchově socialistické mládeže.

1. Vymezení pojmů

1.1. Ideologie

Definice pojmu *ideologie* není jednotná. Vyskytuje se mnoho variant, jak vystihnout celkový význam slova. V některých případech se ale definice vzájemně vylučují, proto je třeba určit, z jaké definice vycházím v této práci.

Ideologie v širším slova smyslu = „...obecný materiální proces produkce idejí, přesvědčení a hodnot v sociálním světě“¹

Kromě tohoto širokého pojetí uvádí autor knihy, z níž výrok pochází, Lukáš Borovička šest jiných definic, které jsou pro účely této práce konkrétnější. Z těchto šesti vyberu pouze dvě, ty se úzce dotýkají problematiky spojení s politikou.

Ideologie v užším pojetí = „...myšlenky a přesvědčení pomáhající legitimizovat zájmy vládnoucí skupiny nebo třídy, a to především pomocí zkreslování a přetvářky.“²

Ideologie ve spojení s vládnoucí třídou = „...diskurzivní pole, v němž sociální síly prosazují samy sebe, střetávají se a zápasí o věci, které jsou důležité z hlediska reprodukce sociální moci jako takové.“³

¹ BOROVIČKA, L., „Světový názor“ od Humboldta k Eagletonovi, Komentovaná antologie textů k dějinám pojmu, Praha, Academia, 2017, str. 167.

² Tamtéž, str. 168.

³ Tamtéž, str. 168.

2. Historický obraz husitství, Jan Hus

2.1. Jan Hus

Jedna z nejvýznamnějších postav českých dějin 15. století je Mistr Jan Hus. Nejpodstatnější je jeho kazatelské působení v Betlémské kapli. Po studiích byl v roce 1400 úspěšně vysvěcen na kněze a o dva roky později se ujal správcovství nad kaplí svatých Neviňátek, lidově známou jako Betlémskou. Díky této funkci se dostal do bezprostřední blízkosti kazatelské činnosti, kterou doposud vykonával jen sporadicky. V kázáních, která zněla Betlémskou kaplí, se mimo jiné objevuje kritika církve a jejích hodnostářů. Později se k těmto tématům přidává i zpochybnění autority papeže, což vede také ke sporům.

V roce 1403 se k nám dostává kritika spisů Viklefových, která se později v kariéře mistra zásadně projevuje a provází ho zbytkem života.⁴ Hlavní myšlenky Viklefa, jež se objevují v Husových dílech a kázáních, jsou např. učení o remanenci, neuznávání autorit, které jsou v těžkém hříchu, či samotná polemika nad předurčením ke spáse a k zatracení.⁵ Některé části Viklefových děl jsou do těch Husových přejímány celé.⁶

Po záležitosti s Viklefovými knihami se Jan Hus dostává do situace neustálého hájení a nekončících sporů s církevními hodnostáři. V několika následujících letech je na jeho osobu uvalena klatba a vzápětí i interdikt nad Prahou. Jan Hus je nucen z Prahy odejít a kázat či psát dopisy svým stoupencům z Křivoklátu nebo Kozího Hrádku. Z ústraní se vypravuje rovnou na kostnický koncil, kde je postaven před soud, jehož význam si ale sám plně neuvědomuje. Je nucen se doznat nebo oprostit od článků svých spisů, ve kterých se objevují kacírské myšlenky. Jeho postoj můžeme částečně odhalit z pamětí Petra z Mladoňovic, který jako svědek procesu sepsal, co zde viděl a slyšel.⁷ Po dlouhých procesech je Jan Hus odsouzen a vydán světské moci jako kacír. Roku 1415, 6. července stanul na hranici a pro stoupence své doby se stal ikonou hodnou následování.⁸

⁴ SOUKUP, P., *Jan Hus – Život a smrt kazatele*, Praha, 2015, str. 49-50.

⁵ POLC, J. V., *Jan Hus v představách šesti staletí a ve skutečnosti*, Vranov nad Dyjí, 2015, str. 57-59.

⁶ KEJŘ, J., *Husův proces*, Praha, 2000, str. 35-40.

⁷ POLC, J. V., *Jan Hus v představách...*, str. 77-82.

⁸ KEJŘ, J., *Husův proces*, str. 141-142, 169-170, 176-177.

2.2. *Husitství*

2.2.1. *Vznik husitského hnutí*

Po smrti Jana Husa se v českých zemích zvedla vlna nevole proti tomuto jednání církve. V září 1415 sepsali odpůrci upálení manifest, ve kterém se postavili za Husa a za to, co hlásal. Díky tomu se zformoval takzvaný reformní spolek. Opačnou stranu barikády tvořila takzvaná katolická liga, tu představovala konzistoř a ostatní hodnostáři katolické církve.

Hned po formaci reformního spolku se konzistoř uvolila k prvním krokům proti tomuto uskupení. V den jeho vyhlášení zakázala přijímání pod obojí a následně nechala opět vyhlásit interdikt nad Prahou pro pobývání vykázaného Jesenice. Následkem rozhodnutí byly četné bouře stoupenců Jana Husa. Tyto reakce se zostřily ve chvíli, kdy se pražská konzistoř ve snaze postihnout kazatele bludů jala pronásledovat a soudit kazatele reformního spolku. V odmítavých bouřích došlo i na násilné vnikání do kostelů a snahu obnovit bohoslužby za použití síly či vloupání do klášterů.⁹

Četná zostření a postupy proti reformním vyprovokovala situaci k revoluci. Stoupenci Husovi z českých zemí a Moravy se měli 22. července sejít na hoře Tábor, z tohoto setkání královi zvědové pochopili, že se jedná mimo jiné o chystání převratu. Král na to ale reagoval velmi mírně, nejspíš ze strachu. 30. července při bohoslužbě vedené Želivským šel zástup husitů pro přijímání do kostela sv. Štěpána, odkud byli původně vypuzeni. Odtud se zástup v čele s Želivským vydal směrem k radnici s požadavkem osvobození husitů z vězení. Této žádosti nikdo nechtěl vyhovět, což vedlo k vyostření situace a oficiálnímu zahájení revoluce defenestrací. Z oken bylo vyházeno celkem deset hodnostářů, jeden byl později umučen. Podle počínání Želivského šlo o dobře zorganizovanou událost, jelikož se aktéři nedopustili žádných výtržností mimo plán, nedošlo ani k loupežím.¹⁰

V srpnu téhož roku zemřel král Václav IV., to vyvolalo tíseň a strach u katolických mnichů a kněží. Pár dní na to už se husitští představitelé zmocňovali klášterů a kostelů katolíků. Tyto scény se často zvrhly v drancování kostelů, ničení varhan a obrazů apod. Vyděšení katoličtí hodnostáři prchali a snažili se skrýt. Další napadání se nevyhnulo ani jiným městům, sem můžeme zařadit např. Plzeň či Písek.

Uprázdňené místo českého krále měl pod svou moc vzít Václavův bratr Zikmund, ovšem v té době už velmi početná husitská společnost nechtěla panovníka uznat bez souhlasu

⁹ ŠMAHEL, F., *Husitská revoluce 2, Kořeny české reformace*, Praha 1993, str. 283-289.

¹⁰ Tamtéž, str. 311-317.

s husitským programem. Ten obsahoval tyto body: svoboda slova i zákona božího, zákaz světského panování církve, přijímání podobojí způsobou, nedopustit v Praze nevěstince a nevěstky, regulace židovských půjček, nevzpomínat ve zlém na proběhnuvší události (zábory na úkor katolické církve), ohled na práva sirotků, vdov a zemanů.¹¹

2.2.2. Husitské války

V listopadu roku 1419 se strhla první vlna bojů, která kromě mnoha oblastí venkova postihla i Prahu. Zde se ale díky vzájemné domluvě obou stran podařilo až do sv. Jiří složit zbraně a držet mír. Praha byla hlavně v rukou husitů, ovšem další boje proti nim by mohli protistranu ohrozit.¹²

Stoupenci husitství si během následujících měsíců vytvořili vlastní město zvané dodnes Tábor. Na jeho místě stál dobitý hrad a zbytky osídlení z 13. století. To vše sloužilo husitům jako útočiště a místo pro přežití. Jakmile se rozneslo, že takové místo existuje, plnily se jeho ještě nedokonalé ulice chudšími husity. Při příchodu do města musel nově příchozí odevzdat svůj majetek na náměstí, ten byl pak přístupný všem. Vznikla tak takzvaná komuna. Do čela vojenských oddílů byli zvoleni čtyři hejtmané, Mikuláš z Husi, Jan Žižka, Chval z Machovic a Zbyněk z Buchova. V čele samotného Tábora pak stáli husitští kněží.

První z větších husitských bitev se odehrála u Sudoměře, husité byli shromážděni pod vedením Jana Žižky z Trocnova. V této bitvě husité využili ikonickou vozovou hradbu, která poskytla rychlou ochranu před jízdou. Mimo to zde Žižka využil dvou rybníků, které spolu s hradbou dokázaly vytvořit skvělé bojové podmínky pro lehce oděné husity. Díky tomu dokázali rychle a bez problémů porazit asi dva tisíce těžce oděných soupeřů.¹³

Pobouření na straně budoucího krále Zikmunda nenechalo dlouho čekat na odplatu za husitské bitvy. Zikmund nechal papežem Martinem V. v březnu 1420 vydat bulu, ve které stálo vyhlášení křížové výpravy proti kacířství viklefskému a husitskému. K jeho realizaci dochází v témže roce. Vojska Zikmunda obléhají Prahu a pražští husité volají o pomoc své město Tábor. Při příchodu táboritů docházelo k mnoha menším výbojům obou stran. Vrcholem celé akce byla bitva na Vítkově. Ta začala ve chvíli, kdy křižáctví jezdci přebrodivili Vltavu. Husité zde utrpěli ztráty. Ovšem na druhý den se ke konci bitvy síly obrátily, husité

¹¹ ŠMAHEL, F., *Husitská revoluce 3, Kronika válečných let*, Praha 1993, str 7-12.

¹² ŠMAHEL, F., *Husitská revoluce 3, Kronika válečných let*, str. 17-18.

¹³ ČECHURA, J., *České země v letech 1378-1437*, Praha, 2008, str. 80-81.

posílnění zpěvem a bojovým pokřikem zmátli křižáky, kteří se jako lavina strhli na ústup. Vítězství tak stanulo na straně husitů.¹⁴

Jako důležitý mezník husitských bitev lze považovat smrt výborného vojevůdce Jana Žižky z Trocnova, který zemřel v říjnu roku 1424. Tábořský hejtman stihl ještě rok před svou smrtí po názorových střetech s ostatními husity založit nové seskupení husitů, takzvaný *Malý tábor*. Členové tohoto společenství se po smrti svého vůdce nazývali sirotky. Do čela husitských vojsk se tak dostává nejdříve Jan Hvězda, který po roce ve funkci umírá a jeho místo zaujímá Prokop Holý, který se v dalších bitvách prokázal jako velice schopný vojevůdce.¹⁵

Mezi další známé bitvy můžeme zařadit bitvu na Vyšehradě či bitvu u Domažlic, která je proslulá svým vítězstvím bez boje. Zde využili husité svých bojových zpěvů, které vyděsily křižáky, ti se dali na útěk. Tato událost se odehrává 14. srpna roku 1431.¹⁶ Bitva, ke které fakticky nedošlo, obrátila situaci konfliktu, zvláště na katolické straně. Ta se již odmítala zaplést do dalšího tažení či bitev a na základě výsledku bitvy u Domažlic zvolila možnost vyjednávání se zástupci druhé strany.¹⁷ Ovšem první zárodek snahy uzavřít dohodu můžeme nalézt už v jednáních v Bratislavě roku 1429, kdy se se zástupci husitů sešel císař Zikmund a snažil se hledat cestu smíru.

K usmíření obou stran vedl hlavně v roce 1431 svolaný basilejský koncil, který do svých řad pozval zástupce husitů, aby sjednali podmínky, které by ukončily boje. O rok později se do Basileje dopravila na lodích posádka husitů, kteří několik měsíců vedli debaty o pražských artikulech. Z nich se podařilo uhájit pouze jednu, a to přijímání podobojí. Legáti koncilu se navrátili do Prahy s husity, aby zde dokončili jednání. Polní vojska husitů se ale chtěli pokusit dosáhnout všech čtyř cílů, ústupek vyjednávačů se jim nelíbil. Díky tomu došlo ke spojení kališnické šlechty, která dnes pod známým pojmem *panská jednota* ovládla Prahu a setkala se s Prokopem Holým a zbytkem husitů při poslední bitvě u Lipan.

Lipanské pole se naplnilo vojsky 30. května 1434, kdy proti sobě stanula panská jednota a polní vojska husitů. Pomocí lsti se povedlo vylákat protivníka z vozových hradeb a pobít jej. Zde padl Prokop Holý s celým vojskem. Koncem června byl svolán sněm vítězné strany, která začala vyjednávat o podmínkách nástupu krále Zikmunda. Tato jednání byla místy přerušena posledními pokusy husitů na Sionu v čele s Janem Roháčem z Dubé. Ovšem ani to nezměnilo

¹⁴ ŠMAHEL, F., *Husitská revoluce 3...*, str. 31-48.

¹⁵ ČECHURA, J., *České země v letech ...*, str. 86-88.

¹⁶ ŠMAHEL, F., *Husitská revoluce 3...*, 241-343.

¹⁷ ČECHURA, J., *České země v letech...*, str. 92-94.

nic na skutečnosti, že v červenci roku 1436 byla vyhlášena basilejská či jihlavská kompaktáta, která s určitými omezeními uznávala čtyři pražské artikuly. Následkem tohoto dění byla korunovace Zikmunda českým králem, ta proběhla v srpnu také ještě v Jihlavě.¹⁸

¹⁸ Tamtéž, str. 94-101.

3. Vývoj historiografie za komunismu v Československu

3.1. Historiografie po válce a před rokem 1948

V období válečném a poválečném je nutno říci, že historici nebyli nuceni psát díla pod vlivem ideologie. I tak se díky svým historickým pracem dostávali do problémů s režimem. Někteří končili sebevraždou, mnoho z nich podlehl smrti v koncentračních táborech apod.

Po konci války roku 1945 se čeští historikové snaží postupně obnovit fungování historické scény u nás. Hned následujícího roku začíná být opět vydáván *Český časopis historický*, který dříve vedl Josef Pekař a Josef Šusta, nyní se ho ujímají žáci těchto významných historiků. V tomto tříletém období před komunistickým pučem už se začíná zesilovat vlna marxistického dějepisectví, jeho historici se shromažďují kolem časopisu *Sborník pro hospodářské a sociální dějiny*. V této době řadíme do skupiny marxistických historiků např. Václava Husa či Jana Pachtu.¹⁹

Dalším aktem oživení české historické scény byl sjezd historiků v roce 1947. Po válečných letech se jednalo o jeden z projevů tvůrčí svobody. Na sjezdu se mimo jiné začal formovat spor mezi dvěma hlavními křídly historiků. Většinu osazenstva tvořili historici demokratičtí, proti kterým stála početně o mnoho menší skupina marxisticky zaměřených historiků, kteří tíhli k politice KSČ. Mezi tuto hrstku můžeme zařadit Jana Slavíka, jenž se proti ní po roce 1948 vyhranil, Jaroslava Charvát, Jana Pachtu a další. Mezi hlavní body sjezdu bylo zařazeno vyjasnění postavení československých historiků mezi Východem a Západem, k tomuto tématu se vztahoval referát o Říjnové revoluci a slovanství, který měl přednést český sovětolog Jan Slavík.

Kromě sporu mezi marxistickými a demokratickými historiky se přidal ještě spor se slovenskými historiky, kteří projevíli své výhrady vůči sjezdu. Další problém vyvstal, když Husa, Charvát a další požádali představenstvo, aby referát o Říjnové revoluci přednesl namísto Jana Slavíka Zdeněk Nejedlý. Důvodem bylo, že se na jeho práce ze strany SSSR snášela kritika, jejímž důsledkem bylo označení Slavíka za nepřítele SSSR. Slavík v tomto sporu ustoupil. Při přednesu referátu z úst Zdeňka Nejedlého se ukázala politická vynucenost jeho angažmá. Nejedlý se vyjadřoval k důležitosti revoluce a k budoucnosti Slovanů v rukou SSSR. Jeho referát hned v zápětí okomentoval sám Slavík a kriticky se k němu vyjádřil.

¹⁹ GÓRNY, Maciej, *Mezi Marxem a Palackým, Historiografie v komunistickém Československu*, Warszawa, 2001, str. 44-47.

Nejedlého politicky zaujatý přednes vyvolal další četné diskuze, které do sjezdu přinesly velmi nepříjemnou atmosféru.²⁰ Sjezd byl zakončen návštěvou hrobu T. G. Masaryka.²¹

3.2. Historiografie po roce 1948

3.2.1. První kroky nové vlády

Po únorové demisi a přijetí návrhu nové vlády Edvardem Benešem nastalo pro české historiky kritické období. Profesori a docenti, kteří byli shledáni jako nevhodní, byli propuštěni z fakult, jednalo se o více než 500 osob. Tato ideová čistka se týkala i velkého procenta studentů, na většině fakult šlo přinejmenším o čtvrtinu studentů, na některých fakultách sahala procenta až k polovině. Na několik tisíc učitelů bylo přesunuto na pracoviště mimo Prahu. Tato čistka se netýkala jen osob, nýbrž i důležitých knih a dokumentů, které se octly na seznamu literatury proti režimu. Cílem celé reorganizace byla kontrola nad vědou. Mezi vyučujícími, kteří museli opustit svá pracoviště, můžeme najít i historika Zdeňka Kalistu, který se tím dostává do ústraní, v padesátých letech také na deset let do vězení, a publikuje v samizdatu.²²

Kádrovou čistku na fakultách prováděly takzvané akční výbory sestavené ze studentů a pracovníků, kteří spadali pod výbor Ministerstva školství a osvěty. Ze škol museli odejít např. Karel Stloukal, František Bauer, Jan Patočka či Růžena Vacková, ta se zastala vyhozených studentů pro nesmyslné vyhození a chtěla raději „sdílet jejich osud.“²³

3.2.2. Padesátá léta

Věda a kultura padla plně do rukou komunistických činitelů, mezi ně patřili Zdeněk Nejedlý, Arnošt Kolman nebo Václav Kopecký. Ve snaze přesvědčit národ o pravdě, že únorová akce prospěje veškerému obyvatelstvu, zejména pak prostému lidu, byl uspořádán sjezd národní kultury. Desítky kulturních osobností se zde měly podepsat pod prohlášení *Kupředu, zpátky ni krok*, přes kterou se mělo podařit přesvědčit nekomunisty k následování. Zde najdeme podpisy umělců jako byl Jan Werich, František Hrubín nebo Jaroslav Seifert. Můžeme se nejspíš oprávněně domnívat, že podpisy umělců nebyly vždy z plného přesvědčení, nýbrž z obavy o práci či ze zatčení apod. Ovšem tuto skutečnost nelze ověřit.²⁴

²⁰ HANZAL, J., *Cesty české historiografie 1945 – 1989*, str. 58-74.

²¹ GÓRNY, M., *Mezi marxem a palackým...*, 47-49.

²² HANZAL, J., *Cesty české historiografie, 1945 – 1989*, Praha, 1999, str. 32-33.

²³ Tamtéž, str. 78.

²⁴ HANZAL, J., *Cesty české historiografie...*, str. 79 – 81.

Snahy o změnu pohledu na historii a vlastní národní dějiny se projevovaly již od únorového převratu. V roce 1949 se na sjezdu KSČ vyjádřil Václav Kopecký, ministr informací, ke snaze dostat z historiografie Pekařovo pojetí, „*což již dělá soudruh prof. Nejedlý i soudruh prof. Husa a jeho kolektiv.*“ Mimo toto úsilí se projevuje práce historiků i na stránkách periodik, jak byl např. časopis *Nová mysl*. Podstatnou část propagandistických článků tvořilo téma boje proti kosmopolitismu. Ve většině byly články zaměřeny proti Masarykovi a Pekařovi. Pekař byl nazýván historikem buržoazním, který se zasloužil o úpadek české historiografie. Masaryk zase otevíral brány agresivní Americe. Vzniklý sborník, ve kterém najdeme články psané Grausem, Mackem i Kočím, byl zakončen jednohlasným vyjádřením ke stalinským myšlenkovým proudům jako k jediným správným a pro dnešní svět nejmodernějším.²⁵

Důležitým momentem pro českou historiografii se stává v říjnu roku 1952 založení historického ústavu Československé akademie věd, do jejího čela se postavil marxistický historik Josef Macek, mimo něj se v ústavu nacházel i historik František Graus. Oba tyto autoři se zabývali dějinami středověku. Mezi další členy, kteří se věnovali pozdějším dějinám, můžeme zařadit Josefa Kočího, Oldřicha Říhu, nebo Čestmíra Amorta, jenž se podílel na čistkách fakult v roce 1948. Právě tento muž je známý tím, že si některá dějinná fakta vymýšlel, to se týkalo povětšinou kronik partyzánských oddílů, které sám vymýšlel a psal. Další členové ústavu byli Jan Pachta, který se ve svých dílech věnoval Josefu Pekaři v ideologickém světle, nebo vojenští historikové Jan Durdík a Pavel Choc. V celém ústavu zůstal pouze jeden nekomunistický historik, a to Rudolf Urbánek.²⁶

Pod záštitou ČSAV se u nás v roce 1953 objevuje periodikum Československý časopis historický, který zastal místo před únorem vydávaného Českého časopisu historického. Jak ještě bude zmíněno, šéfredaktorem se stává František Graus. Hned ze začátku se časopis vymezuje vůči buržoazní vědě a přiklání se nepokrytě k myšlenkám marxismu. Přednostní zaměření mělo patřit revolučním tradicím. Ve většině článků se odráží stranická propaganda a až do roku 1956 nelze články soudit z historického hlediska jako spíš z politického.

Dalším bodem obratu se stalo dosazení Zdeňka Nejedlého do funkce ministra školství v roce 1948. Tuto funkci zastával až do roku 1953. Během jeho funkce se podařilo ve školách prosazovat ideologii komunismu a ateismu, která se ve školství držela až do roku 1989. Zdeněk Nejedlý je mimo jiné také znám svou prací v kulturní sféře, kde se jeho politické názory také odrazily, např. v propagaci určitých autorů. Za jeho vedení kulturní scény se

²⁵ Tamtéž, str. 88-90

²⁶ GÓRNY, M., *Mezi Marxem a Palackým, Historiografie v komunistickém Československu*, str. 50-57.

masově vydávaly knihy Aloise Jiráska, naopak v oblasti hudby byli někteří skladatelé potlačováni, zejména Antonín Dvořák či Bohuslav Martinů.²⁷

Během padesátých let se začínají objevovat publikace historiků, kteří mají ucelit marxismus v dějepisectví. Většina prací má velmi podobnou strukturu. Prvním úkolem bylo odsouzení dosavadní literatury na dané téma a následné přepracování podle myšlenek marxismu – leninismu. Často se součástí úvodu stává citace Stalina, Lenina, Engelse či Gottwalda. Mezi tyto práce můžeme zařadit Grausovy práce o venkovském lidu, Mackovo *Husitské revoluční hnutí*, Kočího *Venkovský lid v době temna* či práce na téma říjnové revoluce a ohlas u nás. Toto schéma se začíná měnit až v šedesátých letech.²⁸

3.2.3. Uvolnění a vývoj do roku 1968

Koncem padesátých let nastává doba mírného rozvolnění, v časopise se začínají objevovat články s vyšší mírou objektivity a snahou o vědeckou kvalitu. Články a studie, které byly publikovány v odborných časopisech, nesly známky práce s prameny oproti předchozímu publikování propagandistických statí, které nepřinášely nic nového.

Od roku 1959 byl u nás vydáván nový časopis *Dějiny a současnost*, kde se začínají objevovat práce nekomunistických historiků. Postupem času se články začínaly vymykat komunistické propagandě, což přineslo změnu redakční rady a odchod mnoha historiků z řad přispěvatelů. Časopis se tak dostal pod kontrolu strany. Mezi přispěvatele v té době patřili např. F. Šmahel, J. Macek, M. Hroch, J. Válka a jiní. Během Pražského jara se časopis opět otevřel původním členům a na dva roky jeho stránky zaplnily aktuální články zahrnující mimo jiné i recenze na západní literaturu apod.²⁹

Během roku 1968 se volání po oddělení historie od politiky ozývalo hlasitěji. V červnu se konal aktiv českých historiků, kde se hojně debatovalo o politice ve spojení s historickou vědou. Aktiv se ve většině shodl na postoji proti úloze politiky v historickém bádání a návrh na odpolitizování historické práce a odklon od marxismu jako jediného možného ideologického pohledu byl předložen KSČ. Vlivem uvolnění se začalo debatovat i o tématech týkajících se T.G. Masaryka. V této náladě se pražská rada usnesla postavit pomník T.G. Masaryka a obnovit Masarykův ústav. Změny k uvolněnějšímu stavu se projeví i v redakcích mnohých periodik.

²⁷ ČORNEJ, P., *Historici, historiografie a dějepis*, Praha, 2016, str. 247 – 332.

²⁸ HANZAL, J., *Cesty české historiografie...*, str. 94 – 96.

²⁹ Tamtéž, str. 97-102.

Hlavním zvratem předsrpnového období byl obrat v názorech mnohých komunistických historiků, zde uvedu Františka Grause a Josefa Macka. Vědci se obrací od marxistického pojetí jako jediného správného a jejich práce nabývají na kvalitě.

3.2.4. Normalizace v historické vědě

Období po příjezdu vojsk Varšavské smlouvy bylo pro historiky velmi krušné. Mnozí stoupenci uvolněného režimu k aktu okupace vyjádřili písemně nebo projevy na veřejnosti negativní postoj. Po nástupu Gustava Husáka se tento názor příliš nevyplatil.

Rok 1968 i většina následujícího se nesly v duchu svobodnějších možností. Historici se dostávali do vysokých funkcí, ze kterých mohli pomáhat šířit apolitický přístup k vědě. Do této skupiny můžeme zařadit např. J. Smrkovského a F. Kriegla, M. Hübl se dostal do funkce rektora Vysoké školy politické, v čele Vojenské akademie stál nově V. Mencl. Ke slovu se dostali i historici z řad nekomunistů, jako byl Z. Kalista, J. Slavík či J. Werstadt. Při příležitosti padesátého výročí ČSR se některým dostalo i plakety Palackého.

Po srpnových událostech se pod záštitou ČSAV vydává kniha Sedm pražských dnů, zvaná také jako Černá kniha, která dokumentuje události ze srpna 1968. Tato publikace vzbudila ohlas nejen u nás, ale i v zahraničí. Byl vznesen požadavek na její opětovné vydání, z hlediska zostření režimu to ale už nebylo povoleno. Na podzim roku 1969 se kniha stala předmětem policejního vyšetřování. Četné výsledky vedly ke třem historikům, dokončení soudu ale nebylo provedeno. Jeden z historiků odešel do emigrace a jeden onemocněl. Stíhání bylo ukončeno v roce 1980.

Nedořešený případ Černé knihy není jediným procesem, který se konal. Na rozdíl od roku 1948, kdy se čistky týkaly nekomunistických pracovníků, se procesy očisty strany týkaly hlavně komunistů. V prosinci roku 1969 byl zrušen ústav ČSAV a byl nahrazen jiným. Nový ústav byl opatřen komisí, která měla provést čistku. V čele této komise stanul V. Král, který se díky své funkci nezdráhal ničeho. Čistky končily mnoha stupni trestu, první bylo vyškrtnutí ze strany, dalšími pak vyhození z ústavu a z jiných zaměstnání. Desítky historiků přišly o práci nebo byly přemístěny jinam. Do této skupiny patří i Josef Macek, který rezignoval na svou funkci a přesídlil do Archeologického ústavu. Mezi propuštěné patřili i Otáhal, Kaplan, Mencl, Doležal.

Historici, kteří nechtěli přijít o místo, byli nuceni k prohlášení, že jejich postupy byly pochybením, za které se hluboce stydí a dále budou jednat v souladu s KSČ. Mezi takové osoby lze zařadit např. Josef Kočí, kterému bylo nakonec umožněno zůstat ve straně.³⁰

3.3. Osobnosti marxistické historiografie

3.3.1. Josef Macek

Josef Macek, v roce 1948 čerstvě vystudovaný ideově vhodný mladý komunista, který díky své horlivosti a stranickým potřebám dosáhl rychlého růstu ve své historické i politické kariéře. Narodil se u Mladé Boleslavi v roce 1922, po studiu na mladoboleslavském gymnáziu a maturitě za protektorátu se dostává na studia na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Již během konečných let studia se dostal k práci ve Státním archivu, po únorovém převratu roku 1948.

V roce 1952 se mu dostává nové a důležité pozice. V pouhých třiceti letech byl jmenován ředitelem Československé akademie věd a zároveň byl jmenován jejím korespondentem. Vzhledem k Mackovu nadšení a sebevědomí doufali komunističtí představitelé, že se mu povede šířit touto funkcí ideje vycházející z komunismu a marxismu. Již ze začátku své politicko – historické funkce si vzal za své podat marxistický pohled na historii, která se týkala především husitského hnutí, proto se mezi prvními díly objevuje knížka *Husitské revoluční hnutí*. V zápětí následovalo několik dalších publikací, jejichž bližší představení následuje v další kapitole. Jedním z důvodů, proč se Macek pustil do této dějinné etapy, byla snaha pokořit názor historika Josefa Pekaře a jeho dějinné pojetí. To se ovšem obecně komunistickým mocnářům hodilo, jelikož se snažili už před rokem 1948 dílo Pekaře pošpinit.

Od roku 1956, kdy se setkal s prací Chruščova o kritice stalinismu, se Mackovy názory začaly postupně lehce odklánět od tvrdého marxismu. Začátkem šedesátých let se Macek dostává do dalších důležitých pozic, tentokrát ale politických. v roce 1960 je jmenován akademikem Ústředního výboru KSČ a zároveň získává i členství v této straně. O několik let později je zvolen i do Národního shromáždění. Josef Macek se v této době již odvrací od jednoznačnosti marxismu, to dokládá i snaha o vydávání některých nemarxistických prací starších historiků, mezi které můžeme zařadit např. F.M. Bartoše.

Zásadnější zlom v ideologickém zabarvení Mackových prací přichází v době, kdy se dostává k zahraniční literatuře západu. Díky jeho kontaktům se mohli čeští historikové účastnit mnoha mezinárodních konferencí, které sám Macek zaštiťoval. V druhé polovině 60. let se

³⁰ HANZAL, J., *Cesty české historiografie*, str. 149-170.

v důsledku návštěv zahraničí a možnosti čerpat z italských či francouzských archivů Macek mimo české dějiny věnuje i Itálii. V roce 1965 vychází dvě jeho publikace s tematikou italské renesance či biografie římského tribuna. Již zde si můžeme všimnout, že marxistické výrazy z většiny mizí. O tom se můžeme přesvědčit i v díle *Jiří z Poděbrad* z roku 1967.

Na konci šedesátých let se Macek uchýlil k novému stylu bádání, a to k historické sémantice. Sémantika má historikovi podle Macka pomoci pochopit myšlenkové pochody zkoumané doby a mimo to má pomoci vysvětlit symbolické pojmy dle dobového charakteru. Použití této metody, již Macek považoval za pomocnou vědu historickou, se historik dostává k naprosto odlišné práci s prameny a archiváliemi. Je nabádán k tomu, aby prameny hodnotil ne podle své vlastní doby, nýbrž podle soudobých kritérií. Tento postup nakonec dokázal Macka posunout od marxistického vnímání historikovy práce k větší míře objektivitě a v konečném důsledku k úplnému oproštění od politického vlivu na historickou práci.

Rokem 1968, kdy se doba uvolněného režimu chýlí k rychlému konci, končí Mackova kariéra coby stranického historika, jelikož se odmítal podílet na souhlasu okupace sovětskými vojsky. Díky tomu byl roku 1970 vyloučen z komunistické strany a sesazen z pozice ředitele v Československé akademii věd. Naštěstí se navzdory různým nepříjemnostem dokázal uchytit v Ústavu pro jazyk český též pod ČSAV. I přes to, že se díky svým novým postojům Macek ocitá na indexu a mnohé jeho práce skončí u korektury a dál nedojdou nebo musí být vydána v zahraničí, zůstává v Čechách a ve službách Ústavu pro jazyk český. V roce 1991 v prosinci umírá, jeho rozsáhlé dílo mapující jagellonský věk u nás je vydáno až po jeho smrti.³¹

3.3.2. František Graus

Další významnou osobou české marxistické historiografie je František Graus. Původem židovský mladík narozený roku 1921 v Brně. Po vypuknutí druhé světové války se v roce 1941 ocitl v transportu do koncentračního tábora Terezín. Pro své gymnaziální vzdělání se zde dostal k práci, třídil transporty židovských knih, které byly považovány za závadné. Jelikož pro něj judaismus nebylo náboženstvím, které by ho naplňovalo, jal se hledat nové myšlenkové základy pro svůj život. Při třídění se dostává ke knihám marxismu a stal se komunistou. V táboře se zapojil do ilegální organizace Komunistické strany Československa a spolu s jinými vězni, např. Irenou Seidlerovou či Brunem Zwickerem, se dostal do jejího ilegálního vedení. Za členství v této organizaci hrozila smrt.

³¹ ČORNEJ, P., *Historici, historiografie a dějepis*, Praha, 2016, str. 335-370.

František Graus se dostal na chvíli i do Osvětimi, zde našlo několik členů jeho rodiny smrt, dále zde zahynul i Bruno Zwicker, který ho k marxismu přivedl. Z Osvětimi se ale před koncem války dostává do Taucha u Lipska a pracuje v továrně na výrobu zbraní. Po válce se Graus vrací do Prahy a začíná studovat na Filozofické fakultě, zde se dostává do kontaktu s Josefem Mackem.³²

Prvním místem, kde se ještě při studiu František Graus uplatnil, byl Státní historický ústav. Jednalo se o pomoc kvůli požárům, práce byla pouze na dobu určitou. Společně s Josefem Mackem se snažili ucházet zde o stálé pozice, bohužel kvůli únorovému převratu bylo přijímání lidí pozastaveno. Josef Macek za sebe i svého přítele napsal přímo ministru školství, věd a umění, tento post zastával Zdeněk Nejedlý. Macek se odvolával i na to, že jsou oba politicky i odborně vhodní. Nakonec byli oba podpořeni, vytrvali v pozicích až do zrušení ústavu. Společně přešli na nová místa do Historického ústavu ČSAV. Zde díky zásluze Grause se stal hlavní vůdčí osobností Josef Macek namísto původně osloveného V. Husa.

I přes fakt, že se František Graus vždy snažil opírat o relevantní zdroje, do kterých zahrnoval i cizojazyčnou a západní literaturu, nevyhnul se také marxistickým pojmům. Sám se snažil klást bádání před svůj politický postoj, proto se ocital mezi straníky v samotě či nepochopení. V jeho pracích můžeme často nalézt určité stranické zabarvení, ovšem i přes to dbal na to, aby se práce opírala o dobré zdroje a měla za svůj účel historickou práci a ne stranickou propagandu.

Ke Grausovým životním funkcím lze přiřadit i učitelství na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a Vysoké škole politické a hospodářské. Zde vedl semináře týkající se úvodu do studia či problematice středověkých dějin. K velmi podstatným pozicím jeho života je třeba uvést vedení Československého časopisu historického, kde pracoval jako hlavní redaktor až do zániku periodika. I zde se občas dostává do konfliktu se stranickým přesvědčením, jelikož konečné slovo k uveřejnění článků měl výbor KSČ, se kterým nebyl vždy stejného mínění.

V šedesátých letech se František Graus začíná odklánět ve svých názorech od marxistického pojetí dějin. Obecně začíná uvažovat o úloze historie ve společnosti a nutnosti nenechat ji na pospas myšlenkám jakékoliv ideologie. Z jeho prací se vytrácí marxistické formulace, čím dál častěji se vyjadřuje k potřebě přehodnotit historický pohled a zaměřit se na čistou historiografii. Po událostech roku 1968 se František Graus vytrácí z české historiografické scény, roku 1969 odjíždí do Kostnice a poté se stává učitelem na univerzitě v Giessenu.

³² MORÁVKOVÁ, N., *František Graus a československá poválečná historiografie*, Praha, 2013, str. 17-38.

Odchází s celou rodinou a v Německu zůstává až do své smrti. Díky překročení hranic na něj v Čechách čeká trest odnětí svobody, stejně tak pro jeho ženu.³³

³³ MORÁVKOVÁ, N., *František Graus a československá poválečná historiografie*, str. 240 – 281.

4. Pojetí Jana Husa a husitství v době komunismu

4.1. Vývoj před rokem 1948

První tíhnutí komunistů k husitské minulosti se objevuje už dříve než v roce 1948, a to roku 1919 v Nejedlého brožůře *Mistr Jan Hus a naše doba*, kde jsou táborité přirovnáni k bolševikům. Roku 1921 při oslavách svátku Jana Husa vidíme opět heslo *Hus a první komunisté v Čechách*. Ve třicátých letech se objevuje několik dalších komunistických pojetí, jedno z nich od Závěše Kalendry, který ve svém díle obhájí události 15. století texty Marxe a Engelse. Dalším autorem třicátých let je Jan Slavík, který pojal husitství jako velkou sociální revoluci ve vzpouře proti feudalismu.

Mezi autory, kteří se zasloužili o formování komunistického názoru na husitství, je třeba zařadit i již zmíněného Zdeňka Nejedlého, který ve své přednášce *Komunisté, dědici velkých tradic českého národa* vyjádřil plné sympatie komunistů s husity a připomněl stín třídního boje, který se během husitských bojů, podle něj, odehrával. Nejedlý také uvádí, že kdyby žil Jan Hus dnes, jistě by byl politikem a s nejvyšší pravděpodobností právě komunistou. Také se zde Nejedlý vyjadřuje k tomu, že komunisté dnes vedou podobný boj za lepší život jako husité v době středověku. Sice podstata husitského boje spočívala i v boji proti vykořisťovatelům, zejména církvi, ale myšlenky nesli stejné.³⁴ Na závěr své úvahy o komunismu a národních tradicích přidává Nejedlý památnou větu na obhajobu toho, že komunismus není dostatečně česká ideologie: „*Komunismus Jana Žižky je zajisté daleko bližší českému národu než fašismus císaře Zikmunda.*“ Dále se hlásí k české revoluční tradici jako účinné i těmito slovy: „*A nic by nám nevadilo, když by se i dnes znova objevil u nás Žižka, a svým palčátem...pomohl udělat ve světě pořádek, jako jej dělal tenkrátě...*“³⁵

Martin Nodl ve své knize o historiografii dvacátého století uvádí zajímavý komunistický paradox v postoji k husitskému hnutí, a to ten, že navzdory ideologickým přesvědčením stojí komunisté na straně čistého nacionalismu, který se u husitů snaží podpořit. V tom se odráží i odpor k Němcům. Ale komunisté se po celou dobu snaží vystupovat jako lidé přesahující hranici národních identit, tedy internacionalisticky.³⁶

Mezi marxistickými historiky se často objevuje odpor k pracím Pekaře, který podle nich propadal ideologickému pojetí husitské revoluce a údajně proto se kriticky vyhranil vůči Janu

³⁴ GÓRNY, M., *Mezi Marxem a Palackým...*, str. 70-80.

³⁵ NEJEDLÝ, Z., *Komunisté, dědici velkých tradic českého národa*, Praha, 1953, str. 94-100.

³⁶ NODL, M., *Dějepisectví mezi vědou a politikou*, Praha, 2007, str. 107-108.

Žižkovi a husitství obecně. Navzdory tomu, se obecná historiografie ocitá v podobných kruzích. Už ve dvacátých a třicátých letech se komunisté hojně hlásí k husitské tradici. V roce 1921 se pod heslem *Husité a první komunisté v Čechách* přidali k oslavám výročí upálení.

Pokud bychom mluvili o počátcích marxistických myšlenek ve vnímání doby husitské a středověku obecně, můžeme si všimnout změny základního termínu *středověk* novým pojmem *feudalismus*. S touto záměnou přichází i další přidružené pojmy, jako *první krize feudalismu*, který do historiografie přináší anglický badatel Rodney H. Hilton. Do tohoto krizového období se začala započítávat i husitská epocha.³⁷

V období od převzetí moci komunisty po sametovou revoluci můžeme mluvit hlavně o marxistickém dějepisectví, v jehož čele, jak již bylo psáno, stál Jan Macek. K dějinám středověkým se ve většině vyjadřuje právě on, ovšem dveře jsou zde otevřeny i jiným, např. Františku Grausovi.

4.1.1. Pekařovo pojetí husitství

Abychom mohli lépe pochopit některé reakce dobových historiků, musíme nejdříve pojmut názor, který se vyvíjel před komunistickým a marxistickým pohledem. Toto období je charakteristické zejména pro tvorbu historika Josefa Pekaře, na kterého pak mnoho historiků navazuje, či se proti němu vyhraňuje. Tento historik sice umírá již v roce 1937, ale jeho dílo zanechalo ohlas a reakce i v dějepisectví marxistickém.

Josef Pekař, historik pocházející z Gollovy školy, která je známá svým pozitivismem, užíváním kritických analýz a jasnou prací s prameny a objektivismem, je mimo jiné známý svým podílem na zpracování života Jana Žižky. Kniha vyšla ve čtyřech svazcích a vzbudila rozruch, jelikož se Pekař předtím této oblasti historie nevěnoval.³⁸ Pekařův základní koncept nahlížení dějin souvisí se snahou hodnotit dějiny našeho národa společně s dobovými dějinami světa. Zároveň je třeba nenechat se unést souzením podle dnešních poměrů. Mimo to se jméno Josefa Pekaře spojuje s dlouholetou ostrou debatou, kterou dnes známe pod názvem *Spor o smysl českých dějin*. Zde se v podobě článků Pekař setkává s protinázorem T. G. Masaryka na české dějiny i na husitství. Tohoto sporu se účastnilo mnoho dalších osobností z oblasti historiografie. Jedná se mimo jiné o rozdílný pohled na hodnocení českých dějin.

Josef Pekař se ve svém hodnocení husitství oprošťuje od většinově pozitivního hodnocení Františka Palackého, který vnímá celou českou etapu husitských bojů jako jakýsi boj

³⁷ ŠMAHEL, J., *Husitská revoluce 1, Doba vymknutá z kloubů*, str. 36-37.

³⁸ Tamtéž, str. 22-26.

nacionální, tedy zápas proti německví. Samozřejmě se zmiňuje i o důležité úloze duchovního světa nových tezí, za které husité bojovali, ovšem tento náhled staví až na druhou kolej. K tomuto názoru se později přiklání i Pekař, který dodává, že je třeba se na obě stanoviska dívat více pohledy.³⁹ Pekař také zdůrazňuje, že Jan Hus i Viklef i ostatní reformátoři se ve svých kázáních nesnažili formovat nové náboženství, nýbrž reformovat stávající církev a být tak lepšími křesťany než jejich současníci. Hlavním bodem, který byl pro Pekaře nepřijatelný, je snaha přirovnat husitství k českému obrození či dnešní době, jako se o to pokoušeli osvícenci a Masaryk. Myšlenky husitství jsou v základu hlavně náboženského rázu, kterému se dnešní svět značně liberálnější nemůže přirovnat⁴⁰ Zatímco pro Palackého či Masaryka byla doba husitství příchodem novověku do našich končin, pro Pekaře toto období představuje až baroko. Problematika husitství podle jeho názoru spadá pod středověk, tedy rozkvět českého národa měl ještě přijít.

4.2. Husitství v rukou marxistických historiků – po r. 1948

4.2.1. Obecné vymezení pojetí husitství

Ve sporech o české dějiny, které probíhaly od konce 19. století až do 30. let 20. století a na kterých se podílel i Zdeněk Nejedlý, se můžeme opřít o teze, jak je třeba vnímat husitství. Články Nejedlého vyšly souhrnně v roce 1953 a podpořily tak „nový pohled“ na husitství. Zde se Nejedlý zmiňuje o tom, jak bychom měli vnímat tuto epochu, jelikož spor o české dějiny nám nabízí dvě pojetí, náboženské či národní. Nejedlý vysvětluje oba, ale staví se spíš za smysl národní, ke kterému později přibyl i nový rozměr sociální. „*Dokud byli kněží vůdci lidu, nebylo žádného rozporu mezi nimi.*“⁴¹ Jakmile se ale náboženské otázky zúčelní a oddělují se od světského zájmu, vzbuzuje to antiklerikalismus a všeobecnou nespokojenost. To můžeme spatřovat i v husitském revolučním hnutí.

V roce 1950 Josef Macek poprvé formuje marxistický pohled na husitství, a to na popud KSČ a jejímu zadání ze sjezdu o rok dříve. Brzy nato se části jeho práce objevily v antologii se jménem *Ktož jsú boží bojovníci*, ta měla přinést základní přerod názoru a pohledu na husitství a ukázat tak návaznost na marxistickou ideologii a třídní společnost. Definicí husitství a jeho oficiální variantou se měla stát Mackova kniha *Husitské revoluční hnutí*. Roku 1952 se Macek podílel svým referátem na akci konané na Vysoké škole politických a hospodářských věd, která měla za cíl oslabit vliv Západu v dějinách a historiografii. Dále se Jan Macek ocitá ve

³⁹ KALISTA, Z., *Josef Pekař*, Praha, 1994, str. 171 – 180.

⁴⁰ Tamtéž, str. 181 – 183.

⁴¹ NEJEDLÝ, Z., *O smyslu českých dějin*, Praha, 1953, op. cit., str. 56.

vedoucích pozicích důležitých historických institucích, jako je Československá akademie věd či Historický ústav.⁴²

Josef Macek jako první používá v souvislosti s husitstvím pojem *revoluční hnutí*. Stejnojmenná Mackova kniha hned v úvodu zdůrazňuje důležitý cíl marxistického dějepisectví, když už v nadpisu píše „*Ve znamení husitských revolučních tradic budujeme socialismus*“.⁴³ Dalších několik stran přibližuje důležitost husitských tradic a stejných hodnot, šíření kultury mezi husity a péče o český jazyk, který užíval prostý lid. Také je zde zdůrazněno, že až nyní přichází do popředí dějiny nižších vrstev a pracující třídy a dějiny elit a vykořisťovatelů, kde obyčejný lid byl jen prostředkem, se odkládají stranou.⁴⁴

V knize Josefa Macka *Husitské revoluční hnutí* se hned z počátku setkáme s pojmem v padesátých letech hojně využívaným, a to s krizí feudalismu. Pod tuto kapitolu spadá vývoj 14. a 15. století, husitské revoluční hnutí tuto první krizi feudalismu uzavírá a tvoří tak důležitý milník. Krize feudalismu podle Macka počíná kolem 13. století ve světě a 15. stoletím vrcholí. Jeho projevy jsou zejména třídní boje mezi chudými a pracujícími a na druhé straně bohatými. Autor zde zmiňuje zápasy ve Florencii, Flandrech, Kolíně, ve 14. století i v Londýně.

V konfrontaci s historií z východního bloku a dokonce i se sovětskými se ocitají čeští historikové komunismu v situaci, kdy se snaží obhájit změnu názvu předhusitského období na takzvanou krizi feudalismu 14. a 15. století. Zde naráží na protinázor, že ve státech mimo Korunu českou se situace nedostává do takové krize a neformují se tak významná hnutí jako je u nás husitské, tedy není žádný důvod a ani ospravedlnění nazývat toto období krizí.⁴⁵

4.3. Husitství v politické sféře

4.3.1. Prezident Klement Gottwald

Mimo historickou sféru se k husitské tradici hlásí i politická sféra. V samotných projevech Klementa Gottwalda se projevuje snaha vtisknout husitský obraz do srdcí občanů. Tuto tendenci měl již dříve, než se v únoru chopil moci, a to například v roce 1942 v SSSR, kde promlouval k právě vznikající československé jednotce Rudé armády, celý jeho projev nesl název *Po vzoru husitů, po boku rudé armády, vpřed!*⁴⁶

⁴² ČORNEJ, P., *Historici, historiografie a dějepis*, Praha, 2016, str. 335 - 347.

⁴³ MACEK, J. *Husitské revoluční hnutí*, Praha, 1952, str. 11.

⁴⁴ Tamtéž, str. 11-15.

⁴⁵ GÓRNY, M., *Mezi Marxem a Palackým...*, str. 87 - 88.

⁴⁶ GOTTWALD, K., *Vybrané spisy II*, Praha, 1971, str. 26.

V březnu 1948 při programovém usnesení vlády přirovnal obyvatelstvo k táboritům: „*Novodobá panská jednota byla rozdrčena a k rozhodnému slovu přijdou nyní ve všech otázkách národních a státních potomci skutečných táboritů, následníci Mistra Jana Husi, Jana Žižky z Trocnova, Prokopa Holého a Roháče z Dubé.*“⁴⁷

Při projevu k vojákům na všesokolském sletu v roce 1948 Gottwald nezapomněl zmínit, že doba husitská byla vrcholem nejen intelektuálním, ale i vojenským: „...*platilo: Co Čech - to hejtman.*“⁴⁸ V dopisu Svazu české mládeže zase píše, že „*pokud se národ znovu přiblížil k své nejslavnější době husitské, pak je to právě dnes.*“⁴⁹

V roce 1951 se Gottwald vyjádřil opět ve vztahu k husitům, tentokrát při psaní jiráskovskému výboru, kteří připravovali tzv. jiráskovskou akci. Po vydání prvního spisu umělcova díla byl výboru zaslán list, ve kterém odsuzuje pekařovskou práci jako orientaci na pobělohorskou dobu, k níž se obrací jen „*mnichované, kolaboranti a zrádci. Naši bojovníci za svobodu...šli stopou Táboru.*“ Tím je vysvětlena i orientace na díla A. Jiráska a potřeba dostat ho k širokým vrstvám obyvatel.⁵⁰ Ve stejném roce při příležitosti výročí narození Aloise Jiráska se zmiňuje okrajově o podstatě našeho národa a staví ho do role bojovníka za mír „*který vede naše husitská země po boku pokrokových sil.*“⁵¹

Po smrti Gottwalda se ve sbírce J. A. Uhera objevila tato báseň složená na počest zesnulého vůdce:

Do kaple Betlémské dnes kdyby Hus vešel,

Aby svým potomkům slovo pravdy kázal,

Čím je dnes Kostnice? – Ne, tam by dnes nešel,

Aniž by mnohý Čech proto hlavu věšel,

*Vám by Hus, Gottwalde, uznání své vzkázal.*⁵²

Prezident Klement Gottwald se často v básních přirovnává k Janu Žižkovi, v této souvislosti se objevuje i myšlenka o jeho snaze vychovat z Čechů nové tábority.

⁴⁷ Programové prohlášení vlády 10.3.1948, Praha, 1948.

⁴⁸ GOTTWALD, K., *Klement Gottwald mládeži*, Praha, 1950, str. 47.

⁴⁹ Tamtéž, str. 45.

⁵⁰ GOTTWALD, K., *Klement Gottwald o Jiráskovi*, Praha, 1951, str. 8-10.

⁵¹ Tamtéž, str. 18.

⁵² MACURA, V., *Smrt vůdce; Šťastný věk (symboly, emblémy a mýty) 1948-89*, op. cit. str. 1.

Husitství se objevuje častěji i v materiálech pro školy, jak se o tom přesvědčíme v praktické části. Zde bych ale chtěla zmínit jeho zavedení do školních kroužků. Nový kroužek na téma husitských bitev se objevuje v předpisech školních osnov již v roce 1948. Žáci se zde mohou věnovat zbraním, modelu husitských bojových táborů apod.⁵³

Pomineme-li nyní výroky tehdejšího prezidenta republiky, husitství padalo na úrodnou půdu již v samotné ústavě z roku 1948. V úvodním prohlášení se objevuje, že Češi a Slováci jako první v Evropě „*pozdvihli v husitské revoluci na své prapory myšlenky svobody mínění, lidovlády a sociální spravedlnosti.*“⁵⁴ Další symboliku najdeme např. v souvislosti s volbami. Nová vládnoucí strana si v husitské tradici zvolila svou politickou orientaci, i s obratným využitím některých historických událostí, například neúspěchu husitů u Lipan kvůli zradě pražské panské jednoty. Na Lipany a na jejich odčinění navázala volební kampaň, již samotné datum voleb připadlo na výročí bitvy u Lipan. Znovu se vrátím k výrokům prezidenta, konkrétně k jeho řeči z 28. května 1948, kdy připomenul, že novodobá *panská jednota* už v únoru složila zbraně, ale je potřeba Lipany odčinit úplně, což můžeme jen skrze vyhrané volby.⁵⁵

4.4. Husitství na poli kulturním

V kulturním prostředí byla koncepce komunistického husitství také hojně zobrazována. Věrným příkladem jsou kupříkladu filmy Otakara Vávry *Jan Hus* nebo *Jan Žižka*. Mimo to se často propagovalo Jiráskovo pojetí husitství, které často doporučovali i někteří historici, např. Zdeněk Nejedlý se zasloužil o vydávání jeho historických románů, jak již bylo výše uvedeno.⁵⁶ Alois Jirásek se stává jakousi ikonou a základem pro utváření obecného názoru lidu na husitské události. Jeho dílo je mnohdy citováno i v dílech historiků, např. v monografiích Josefa Macka, kde se objevují úryvky z románů *Mezi proudy* či *Proti všem*.⁵⁷

V kultuře se objevují kromě Jana Žižky a Jana Husa i jiné důležité osoby, které jsou mnohdy pro své účely propagandy přijatelnější. Mezi takové postavy patří např. Jan Roháč z Dubé či Jan Želivský. Roháč z Dubé totiž do posledního dechu bránil husitské myšlenky a revoluci, Jan Želivský byl podle zabít a neznal lítost nad svými nepřáteli, na rozdíl od Jana Husa, který jako katolický kněz byl pro komunisty až příliš zaměřený na víru, což se k profilu

⁵³ *Věstník ministerstva školství, věd a umění*, Praha, 1948, roč. 1948, č.14a, str. 64.

⁵⁴ *Ústavní zákon ze dne 9. května 1948*, in: *Ústava Československé republiky*, 1948.

⁵⁵ RANDÁK, J., *V záři rudého kalicha, Politika dějin a husitská tradice v Československu 1948-1956*, str.79-89.

⁵⁶ GÓRNY, M., *Mezi Marxem a Palackým...*, str. 82-88.

⁵⁷ ČORNEJ, P., *Poúnorová aktuálnost vzdálené husitské minulosti*, in: *Nacionalismus, společnost a kultura ve střední Evropě 19. a 20. století*, Praha, 2007, str. 429-430.

revolucionáře nehodilo. Jan Žižka nesplňoval veškeré parametry husitského hrdiny pro krvavé vyhubení adamitů.⁵⁸

Motiv husitských hrdinů se objevuje v mnoha dílech. Zde zmíním např. divadelní hru od Bohuslava Březovského pod názvem *Veliké město pražské*, jejíž inspirací byla Matka od Karla Čapka, ústřední postavu zde ztělesňuje právě postava Jana Želivského. Oldřich Daněk svůj příběh husitství zpracoval v dramatu *Nad Orebem kalich*, kde svou hlavní roli sehrává husitská dívka, když zachraňuje svého chlapce a zároveň město Hradec Králové před katolickými vojsky. Tematiku s dívkou můžeme zaznamenat i u díla *Čtení o Janu Želivském*, kde je protagonistkou Sabina, která se přidá na husitskou stranu protože „poznala pravdu“.⁵⁹

Vrátím-li se ke Zdeňkovi Nejedlému v kontextu kulturním a nikoli historiografickém, mohu zmínit jeho takzvané *Nedělní epištoly*, pořad v rádiu, ve kterém se Nejedlý vyjadřoval od všedních záležitostí až k těm politickým. Dopředu dobře připravený text odpoledního pořadu často skrýval mnoho poznámek k husitům, Husovi či Žižkovi, v paralele k nim pak často k Stalinovi či Leninovi. K podrobnostem husitského příběhu se nijak nevyjadřoval, ovšem vyzdvihnutí husitské epochy jako nejdůležitějšího období v české historii se nevyvaroval. V souladu s tím se vyjadřuje i k nebyvalému uvědomění národa daleko dříve, než se cokoliv podobného rozneslo po celé Evropě. Jelikož si vše předem pečlivě připravoval, mohla být jeho slova upravena, totiž pokud mohla zmiňovat nějakou nepatřičnou odchylku. Většina zmínek je pouze na okraj o síle a demokratičnosti lidu již v 15. století, dále o boji za sociální spravedlnost, který je dnes již po mnoha staletích konečně dokončen. Jana Žižku ospravedlňuje jako sílu, která by bránila Husovu poznanou pravdu. Zdeněk Nejedlý vysílal v rádiu mezi lety 1946 a 1952 a o slavném kazateli i vojevůdci se zmínil více než padesátkrát. Ještě na okraj není bez zajímavosti Nejedlého vydařená snaha o znovupostavení Betlémské kaple, ve které by nejspíš dnes byl rád uložen, jak píše Jiří Křesťan.⁶⁰

V oblasti literární se můžeme setkat s dětskou knihou Jiřího Mařánka *Zrádci neuniknou*, která zaměřuje pozornost na Jana Želivského v hrdinském boji proti zrádcům – šlechtě a bohatým. Čornej zdůrazňuje, že je v knize na desítky zmínek o zradě a je důsledně tvrzeno, že chudí nezrazují.⁶¹ Ve věstníku Ministerstva školství, vědy a kultury z roku 1953 najdeme další

⁵⁸ ČORNEJ, P., *Pouťorová aktuálnost vzdálené husitské minulosti*, in: Nacionalismus, společnost a kultura..., str. 430-432.

⁵⁹ Tamtéž, str. 431-432.

⁶⁰ KŘEŠŤAN, J., *Hus a Žižka nad šiškou knedlíku, husitská tematika v Nedělních epištolách Zdeňka Nejedlého*, in: Zrození mýtu: Dva životy husitské epochy, Litomyšl, 2011, str. 446-456.

⁶¹ Tamtéž, str. 432.

odkaz na husitství, tentokrát na počest narozenin Zdeňka Nejedlého. Zde je vyzdvihována jeho literární a filozofická dráha a to, že dokázal národu ukázat a přiblížit „sílu lidového husitského hnutí, věrnost Mistra Jana Husa i chrabrost Jana Žižky.“⁶²

Periodikum *Kulturně politický kalendář*, které se vyjadřuje k významným výročím národa, se zmínkami o husitství jen hemží. Číslo z roku 1955 vydané k výročí osvobození Československé republiky se pyšní celou kapitolou nazvanou *Husitská tradice*. Hned v úvodu se setkáváme s citací Gottwaldova projevu z března 1948. Další stránky objasňují význam této tradice a to, jak se husitská revoluční myšlenka svou silou držela skrz všechna habsburská staletí a dnes může znovu vyvstat.

4.5. Oblasti vlivu komunistické ideologie – komunistický narativ

V komunistickém režimu se objevuje výklad husitství v určitých schématech, která se příliš nemění. V této kapitole se věnuji tomu, jak se obecně komunistická historiografie zaměřuje na konkrétní témata v dějinách husitství.

Jednou ze snah komunistických historiků bylo podat jiný obraz o středověku obecně. V pracích Josefa Macka i jiných autorů je patrná snaha vidět středověk jako postupné zhoršování postavení poddaných, utlačování chudých a zejména vykořisťování lidových mas. U nás se považovalo za výsledek tohoto rezistentního vývoje právě husitské revoluční hnutí. Jelikož nedošlo k žádné vnitřní změně společnosti, tedy nastolení nového systému, nemohlo být husitské hnutí považováno za revoluci, proto i Macek zůstává k tomuto pojmu nakloněn jen částečně. V pojetí husitství se setkáme i s názorem, že se jedná o raně buržoazní revoluci, kterou uvádí ve svých pracích Robert Kalivoda.⁶³

Snaha vyzdvihnout středověké stoupání napětí se skrývá v tzv. krizi feudalismu, kterou považují marxističtí historici za reakci na rozvoj ekonomiky ve feudálním systému. Krize se odrazila v historii jednotlivých států, v Anglii, Francii, prostřednictvím husitského hnutí až k německé selské válce. Podle Kalivody tato povstání naznačují příchod sil, které se budou snažit s feudalismem vypořádat. Oproti tomu se staví historikové jako Graus s názorem, že podstatnou složku sil a revolučních nálad lze hledat v bídě lidu, nikoliv v touze po novém systému.⁶⁴

⁶² *Věstník ministerstva školství, vědy a kultury*, Praha, 1953, roč. 9, č. 1a, str. 10.

⁶³ NODL, M. *Dějepisectví mezi vědou a politikou*, str. 108.

⁶⁴ Tamtéž, str. 116.

V 15. století, které je u nás známé jako *krize feudalismu*, se podle Josefa Macka významně projevuje feudální rozklad i u nás. Karel IV. sice Evropě představil bohaté a kulturní Čechy, ovšem za bohatou gotickou krásou se ocitala chudina a žebráci. Macek zde zdůrazňuje růst napětí mezi společenskými třídami, který pramení z touhy po penězích a hrabivosti bohatých. Nemálo k tomu přispívalo učení o trojím lidu, kde vykořisťovatelská třída plnila dvě třetiny – církev a vládnoucí vrstvu. Chudý pracující lid tak zůstal s nemilou úlohou živit všechny tři vrstvy. Karel IV. se také do nelibosti režimu dostává díky tomu, že až příliš podporuje církev. Díky jeho vládě se tedy církvi dostává mnoho majetku, nových kostelů a působišť, což prohlubuje již vzniklou krizi feudalismu a staví chudý lid do pozice nespokojených občanů.⁶⁵ Milan Machovec se ve své knize o Janu Husovi dívá na krizi feudalismu jako na stav, který musel nutně nastat, jelikož církevní pojetí systému a feudalismus nebyly dlouhodobě udržitelné, jak později cituje z Engelse, krize mezi třídami je zákonitost, která funguje po staletí a dojít k ní muselo. Machovec skutečnost, že k vyvrcholení konfliktu došlo u nás nejdříve, připisuje Karlovi IV., který rozvíjel města a zdánlivý blahobyť, což nebylo přirozené, proto se příchod krize ve velkém urychlil.⁶⁶

Teorii, kterou ve svých pozdějších dílech razí Graus a jak už zmínil Machovec, je ta, že krize feudalismu přichází ze zákonitého vývoje společnosti. Jelikož už feudalismus neměl co nabídnout, došel na samé dno celé své filozofie, dochází ke krizi. Tu nelze řešit kapitalistickým způsobem a tak přichází její fáze zhoršování skrze robotu a další nekalosti. Třídní boje, které následují, a husitské revoluční hnutí jsou jen poslední tečkou za touto krizí a samozřejmě první reálnou evropskou snahou vypořádat se jednou provždy s feudalismem.⁶⁷ František Graus se ve svých pracích vyhýbá konceptům, které přisuzují v krizi 14. století roli morovým epidemiím či demografickému vývoji. Tyto údaje využil pouze za účelem vyzdvihnutí spodní vrstvy obyvatelstva, když napsal, že mor postihoval zejména chudinu. Zároveň píše, že na našem území nebyl při moru tak markantní úbytek obyvatel, tudíž se v závislosti na snížení počtu obyvatel nemohla zlepšit úroveň chudiny. Trochu si ale protiřečí, když na jiném místě uvádí, že navzdory morovým ranám se chudí často hrnou do měst.⁶⁸

Jednou ze snah komunistů bylo dostat církev pod určitý úhel pohledu, proto se v knihách historiků setkáme s obrazem vykořisťovatelského bohatého feudála. Majetná církev patřila k největším feudálům středověku. Církev chtěla ke svým pozemkům, které se vinou zavedení

⁶⁵ MACEK, J., *Husitské revoluční hnutí*, str.

⁶⁶ MACHOVEC, M., *Husovo učení a význam v tradici českého národa*, Praha, 1953, str. 17-22.

⁶⁷ Tamtéž, str. 126-128.

⁶⁸ NODL, M., *Dějepisectví mezi vědou a politikou*, str. 129-132.

celibátu nedělily mezi děti, přidat i poddanské vesnice v jejich blízkosti. Majetnost církve tedy rostla, za církevní úkony se platilo a církvi byl odváděn desátek. Církev navzdory svému zákazu půjčovat peníze na vysoký úrok, nechávala chudší řemeslníky se zadlužovat. K tomu se přidával i bohatý dvůr papeže, kde se soustředila církevní moc. Zde se situace komplikuje schizmatem a později trojpapežstvím, přičemž každý z papežů se snažil přesvědčit věřící svou pravostí množstvím luxusu namísto mravní čistoty. Dalším důvodem k neoblibě církve bylo její složení. Vzhledem k působení Karla IV. se do vysokých církevních úřadů dostalo mnoho Němců, což vyvolávalo nevoli u nižších českých kněží.

Vzhledem k majetku, kterým církev disponovala a financím, jež jí proudily, objevovalo mnoho uchazečů o její posty. Kvůli tomu se vytrácí z církve základní apoštolské poslání a hýřivost charakterizuje její většinu. I zde se ale vyskytuje církevní „spodina“ v postavách chudých kněží a ti se snaží proti rozmařilosti zasahovat.

Mezi další držitele majetku můžeme zařadit šlechtu a měšťanstvo. Macek uvádí, že nižší šlechta byla postupně vytlačována ze svých pozic šlechtou vyšší. Páni si nárokovali mnoho majetků a rozšiřovali svá panství na úkor zemanů a rytířů. Ovšem to ještě pánům nestačilo, chtěli se zasloužit o podíl na vládě. Za Karla IV. se ještě podařilo situaci zabránit, ale jeho syn Václav IV. nebyl tak silný panovník, dokonce byl šlechtou několikrát vězněn.

Co měli šlechtici všech vrstev společného byla poddanská záležitost. Zde Macek zdůrazňuje, že se snažili zatížit nejnižší stav robotou a výpomocí na panstvích až do posledních sil. Tento vztah *„vrchnosti k poddanému nemohl být jiný než poměr mezi nenáviděným vykořisťovatelem a vykořisťovaným.“*⁶⁹

Co se týče obyvatel měst, vznikala zde nová třída. Měšťané díky rozkvětu obchodu velmi bohatli a přestávali být pouze podřadnou skupinou. Movitější měšťané s rukama plnými kapitálu k obchodu si zasloužili název patricijové. Na druhé straně nalezneme širokou základnu městské chudiny, která byla tvořena od nevěstek po chudé řemeslníky všemi různými obyvateli. Podle Macka se od 14. století vrstva chudiny zvětšovala tolik, že bylo možno očekávat jakékoliv revoluční tendence. Její počty se měly být tak vysoké, že by mohla tvořit samostatnou společenskou vrstvu.

Chudí a vykořistění kněží, kteří hledali pravou podstatu církve, se vydávali na dráhu kázání a snažili se otevřít téma zkažené církve. Macek uvádí, že pouze povrchnost ve zkoumání

⁶⁹ MACEK, J., *Husitské revoluční hnutí*, Praha, 1952, str. 29.

může ukazovat kacírství tohoto věku tak jasně, jelikož chudý a prostý člověk neměl jinou možnost, jak se vymanit z církevních pout, než odejít k chudým kněžím a hledat pomoc ke spáse zde.

Mezi první kazatele patří Konrád Waldhauser, který se názorově ještě hodně blížil církevním dogmatům, Milíč z Kroměříže se již dokázal více „odvázat“ a nebál se osočit i samotného krále. K těmto kazatelům zajisté počítáme i Jana Husa.

Jan Hus, spojen s chudinou a pracujícím lidem díky svému původu, jal se studovat kněžství, ale záhy poznal, jak se v církvi nedobře jedná. Rozhodl se stát za církvi chudou a bratrskou. K tomu mu dopomohla myšlenková základna anglického reformátora Jana Viklefa. Více se o Viklefových názorech a jejich zněních nehovoří.

Jan Hus dospěl v kázáních v Betlémské kapli k tématům, která napadala církev za množství hromaděného majetku, to, podle Macka, vedlo k touze církve zbavit se drzého kazatele. Domluva se ukázala jako neúčinná metoda, proto roku 1409 arcibiskup vynesl zákaz o kázáních v kaplích a malých kostelících. To ale Husa nezastavilo, proto došlo na další zákazy. Na řadě bylo prohlášení Husa za kacíře. Arcibiskup a jemu odpovědní byli vedeni sobectvím a strachem o své majetky. Proti Husovi použili i učení v Anglii již mimo církev postaveného filozofa Viklefa. Zakázal zde šířit jeho myšlenky a jeho knihy a spisy nechal pálit. Navzdory omezování svého působení Hus nepřestával působit jako kazatel. Macek zdůrazňuje původ Husových posluchačů, zejména šlo o vykořisťovaný chudý lid, díky tomu měla jeho kázání o chudobě církve a zbavení vykořisťovaných bídy a robotního jha velké ohlasy.⁷⁰

V otázce samotného husitství se narativ komunismu soustředí na jeho sociální strukturu a cíle. Vrstvami, které tvořily husitské revoluční hnutí, byli zejména chudí lidé měst i venkova, měšťané a drobní šlechtici, Pražané a pražská chudina. Chudý lid zde hraje roli toho spravedlivého, měšťané jako střední třída, které si chtěla na husitství akorát „namastit kapsu“, a pak Pražané, tedy radikálové pod vedením Želivského. Charakteristika nejširší vrstvy účastníků, tedy chudiny, jak jsem již naznačila výše, vedla revoluční sílu tou nejspравnějši cestou. Její členové se navzdory bídě snažili bránit revoluční myšlenky a vystavět novou spravedlivou a hlavně beztrždní společnost, kde by si všichni byli rovni a vše bylo všech. Základem této společnosti se stává město Tábor. Lidé zde odevzdávali své

⁷⁰ MACEK, J., *Husitské revoluční hnutí*, str. 40 – 56.

MACHOVEC, M., *Husovo učení a význam v tradici českého národa*, Praha, NČSAV, str.157-165.

bohatství všanc společnosti a oslovovali se „bratře“ a „sestro“. Chudina ale nedržela město dlouho. Zlí a záluční měšťané se chtěli chopit moci, nakonec se jim to povedlo i zde.⁷¹

Husité vedli díky své odhodlanosti a vnitřnímu přesvědčení mnoho vítězných bitev. Tento fakt je v kontrastu s druhou válečnou stranou. Vojska křížáků, které dal dohromady císař Zikmund a papež, tvořili lidé hledající zde možnost odpouštění hříchů za pomoc v boji. Jejich duchovní přesvědčení zde nehrálo, podle historiků, žádnou roli. V datech bitev se výklad nijak neliší, pouze pak v podání některých okolností.

Když byli husité pozváni na koncil do Basileje, Prokop Holý dal dohromady zástupce, kteří se jednání účastnili. Předem s církevními představiteli domluvil, aby spolu jednali jako rovný s rovným, také vyžadoval, aby jim soudcem bylo pouze Písmo. Husité, jakožto vzdělání a sečtělí, hájili své učení tak dobře, že jim církev nemohla vyvrátit jejich učení. Artikuly se zase církvi zdály příliš demokratické a v přesvědčení, že by mohly narušit feudální systém a ohrozit postavení církve, nabídli k jednání pouze jeden z nich, a to přijímání podobojí. Radikálové v čele s Prokopem Holým se takovým jednáním vyhýbali, dali se na cestu domů. Ale husitská strana měšťanů a šlechty se nechala pod příslibem církevních statků a úplatků přemluvit ke spolupráci s církví.

Když se Prokop Holý s pomocníky vrátil do Prahy, měšťané už byli na straně panské jednoty. Došlo tedy ke střetu radikálů proti církvi a měšťanům. Ti za pomoci lsti a husitské bojové techniky vyhráli, často se uvádí hanebné upalování zbylých bojovníků ve stodolách v okolí. Zrada měšťanů u této bitvy se často uvádí s přirovnáním k Bílé hoře, kde na oplátku nechal chudý lid bojovat samotnou šlechtu, ta na to doplatila drsnou porážkou a přinesla zemi období temna.

V hodnocení husitství se setkáme se samou chválou. Husité představovali předchůdce marxismu, jejich odhodlání bojovat za lepší sociální poměry, svobodu a spravedlnost, se setkává s ohlasem doby komunismu. Je proto třeba jej řádně vyzdvihnout na světlo a brát si z toho ponaučení. Následkem toho se husitství tolikrát objevuje v projevech a odkazech komunistů. Jsou totiž husitskými nástupci. Teze marxismu-leninismu u nás představuje chudý vykořisťovaný lid, který se poprvé po pěti staletích dostává do popředí a může tak zúčtovat hanebné buržoazii všechny její prohřešky.

⁷¹ MACEK, J., *Tábor v husitském revolučním hnutí*, str. 139-160.

Jako další odkaz husitství musíme připomenout kulturní zázemí, které zde vybudoval chudý lid. Macek vysvětluje, že husité byli kulturně nadaní lidé, ovšem museli ničit kostely a malby, architekturu a sochy, protože jim představovali tak nenáviděné vykořisťovatelské feudály. Jinak v jejich duších najdeme silné kulturní cítění. Husité uměli číst, pracovat s písmem, malovat. Jako příklad maleb se udává iluminované vydání Bible táborského hejtmána. Zdeněk Nejedlý odkazuje především na hudební kulturu, kterou husité vybudovali. Jejich specifický zpěv se neprojevuje pouze v písních zpívaných v boji, ale i v kostele.⁷²

Poslední vyjádření shrnující veškerý marxistický pohled na husitství bych uvedla tím, že husitství se jako první v Evropě pokusilo vypořádat s nespravedlivým feudálním systémem. Lze ho tedy zařadit do největších bouří krize feudalismu. Jak uvádí někteří autoři, lze ho zařadit i do raných buržoazních revolucí. Enormní potlačení jeho náboženského významu a částečné upozadění jeho protiněmeckých nálad dalo proniknout do popředí právě sociálnímu charakteru. Husité byli vyspělými vlasteneckými lidmi z nejchudší vrstvy obyvatel a hlavně díky tomu v nich našel marxismus vzor.⁷³

⁷² MACEK, J., *Husitské revoluční hnutí*, str. 159-175.

⁷³ Tamtéž, str. 159-175.

5. Jan Hus a husitství v učebnicích padesátých a šedesátých let

V praktické části jsem se zaměřila na učebnice dvacátého století s důrazem na jejich obsah týkající se husitství. Pozoruji zejména to, jak se výklad v učebnicích mění po roce 1948 a jaký vliv na něj má komunistická ideologie, především interpretace marxistických historiků jako je Josef Macek, František Graus a jiní. Dalším bodem mého zkoumání je vliv literární a kulturní, který může výklad mnohdy zkreslit. Zde se zaměřuji na motivy např. z Aloise Jiráska či odkazy na Klementa Gottwalda. Výsledkem mého studia je analýza v podobě porovnání těchto dvou aspektů, kde se nejvíce projevují změny výkladu a jak konkrétně jsou interpretovány.

Cílem praktické části, jak jsem již naznačila v předchozím odstavci, je vytvořit ucelený obraz o tom, jak se interpretovalo období husitství v učebnicích padesátých a šedesátých let. Tyto informace poskytnou představu o tom, jakým způsobem byla využita husitská tradice k propagandě socialistické výchovy.

Jako základní výzkumnou otázku jsem si položila: **„Jakým způsobem se projevuje komunistická ideologie v interpretaci husitství v učebnicích padesátých a šedesátých let? Upřesňující otázky jsou: Jak se v interpretaci projevuje názor marxistických historiků? a Jak se projevují ve výkladu husitství vlivy kulturní a politické? K závěrům svého výzkumu se dostávám skrze výzkumné body, které se týkají kontroverzních oblastí husitské historie a vývoji kolem ní. Mezi tyto body patří:**

Jak je v učebnicích interpretováno předhusitské období a stav společnosti?

Jak je v učebnicích předkládána postava Jana Husa a jaké jsou nejdůležitější myšlenky jeho učení?

Jak probíhaly výpravy do zahraničí a na jakých principech fungoval Tábor?

Jak vzniká husitství a jakou má strukturu a cíle?

Jaké jsou výsledky husitského hnutí, jaký je jeho význam a na čem ztroskotala revoluční snaha?

5.6. Charakteristika metodologie

Využitou metodou v mém výzkumu je komparační analýza. Soustředila jsem se hlavně na kvalitativní výzkum, který zahrnuje menší počet pramenů, ovšem jejich analýza je podrobnější. Sběr dat probíhal formou hledání odpovědí na předem určené otázky, jejichž

znění jsem uvedla v předchozí kapitole. Samotná komparace se skládá z odpovědí získaných z výzkumného vzorku a následná konfrontace s historiografií marxismu, tedy padesátých a šedesátých let. Jako doplněk, který pomáhá ucelit obraz o výuce husitství, jsem zvolila komparaci s politickými výroky a kulturními díly, mezi která mohu zařadit hlavně romány A. Jiráska, filmy Otakara Vávry či beletrii Milana V. Kratochvíla.

Otázky se během výzkumu měnily, a to především proto, že se postupná analýza vzorků odkrývala, jak některá témata byla pro zkoumané období důležitější. Kupříkladu dodatečně byla přidána otázka k historii zahraničních výprav husitů a struktuře města Tábor, jelikož se prameny tomuto tématu věnovaly nad moje očekávání.

Výzkumný vzorek tvoří deset učebnic, z toho čtyři učebnice pro základní školy a šest učebnic pro střední školy a gymnázia. Většina učebnic pochází z Národního pedagogického muzea a pedagogické knihovny. Učebnice jsem vybírala především podle roku vydání, i přes to se v mém seznamu najde jedna výjimka, tou je učebnice z roku 1977. Jelikož se i v sedmdesátých letech výklad tolik neměnil, využila jsem ji, abych doplnila nízký počet učebnic základních škol. Učebnice jsem vyhledávala na základě klíčových slov v různých databázích českých knihoven. Mnohé další učebnice z šedesátých let, které bych pro počet mohla uvést, byly přesnou kopií již použitých vydání, proto jsem se nakonec dostala k počtu deset a ne víc.

5.1. Učebnice dějepisu základních škol 1948 – 1969

5.1.1. Charakteristika učebnic

*Obrázky z dějin, Učebnice vlastivědy pro 4. postupný ročník národních škol*⁷⁴

Učebnice vydaná roku 1950 Státním nakladatelstvím v Praze je zdobena hned na předních deskách ilustrací lidových dětí nesoucích červenou vlajku, vlajku českou a v pozadí stojí husitský bojovník, který drží vlajku s kalichem. Na prvních dvou stranách najdeme fotografii Klementa Gottwalda a J. V. Stalina.

Učebnice v úvodu mluví o snaze vzbudit zájem o dějiny vlasti a lásku k lidově demokratické zemi. Z výkladu je v poznámkách připomenuto jen husitské období, kde bojoval lid za nové sociální ideály a spravedlnost. Učebnice je koncipována jako nástin historie s nejméně časovými údaji, aby nebylo třeba se jich mnoho učit. Mimo úvod zde najdeme i časový rozpis podle měsíců, kde husitské období zabírá celý prosinec a polovinu ledna.

⁷⁴ DOLEŽAL, J., *Obrázky z dějin, učebnice vlastivědy pro 4. postupný ročník národních škol*, Praha, Státní nakladatelství, 1950.

V knize se objevují obrázky a fotografie maleb. K husitskému období najdeme obraz Jana Husa a Jana Žižky, Hus před koncilem, obrázky ke zbraním a bitvám husitů či vyobrazení Žižkovy smrti. Na konci každé kapitoly jsou otázky k učivu.

*Dějepis pro 6. ročník experimentálních škol*⁷⁵

Učebnice je vydaná v roce 1977 Státním pedagogickým nakladatelstvím. Obálka učebnice má obyčejné desky bez obrázků. Na úvodních stranách nejsou žádné fotografie, učebnice postrádá i úvodní poznámky či motivační texty o studiu národních dějin.

Text je ve většině strohý, místy prokládán obrazovou přílohou. Na okrajích textu najdeme záchytné body, které pomáhají se v souvislém textu zorientovat.

*Dějepis pro 7. ročník základní devítileté školy*⁷⁶

Hned na obálce učebnice, která byla vydána roku 1968, ovšem poprvé v roce 1962 Státním pedagogickým nakladatelstvím v Praze, vidíme akční kresbu znázorňující husitu v boji proti křižákům. Kresba je doplněná o červenou a částečně žlutou barvu. Chybí zde fotky ústředních osobností, ale místo nich je zde další kresba, tentokrát Žižky na koni s napraženým mečem.

V knize začíná hned na začátku učební text. Ten je celkem bohatě ilustrován kresbami z pera Radomíra Koláře, na konci učebnice ještě najdeme obrazové přílohy různých uměleckých děl. K husitské epoše zde jsou kresby k prodávání odpustků, marnivým hostinám, Husovu kázání pod širým nebem, defenestraci roku 1419, poutím i bitvám a mnoho dalších. V zadní části pak nalezneme ještě malby a rytiny, většinou kolorované, které se týkají husitských témat.

*Dějiny středověku a novověku pro 7. ročník*⁷⁷

Učebnice prošla tiskem roku 1960 přes Státní pedagogické nakladatelství v Praze. Obálku tvoří pouze listový dekor. Na prvních stránkách chybějí Stalin i Gottwald, po úvodním listu s nadpisem přichází rovnou první kapitola výkladu.

Výklad je psán souvislým textem, k němuž se na okrajích objevují záchytné body. Místy se v učebnici objevují i černobílé obrázky či mapy. Co se husitské tematiky týče, objevují se obrázky husitských bojovníků ve zbroji, vozové hradby a dvě mapy, které vykreslují tažení husitských vojsk českými zeměmi a následně za hranice.

⁷⁵ DOHNAL, M., JÍLEK, T., *Dějepis pro 6. ročník experimentálních škol*, Praha, SPN, 1977.

⁷⁶ SOSÍK, A., VRABEC, V., *Dějepis pro 7. ročník základní devítileté školy*, Praha, SPN, 1968.

⁷⁷ ŠLAJER, J., SOSÍK, A., *Dějiny středověku a novověku pro 7. ročník*, Praha, SPN, 1960.

5.2. Učebnice dějepisu středních škol a gymnázií 1948 – 1969

5.2.1. Charakteristika učebnic

*Dějepis pro kurzy z učiva osmileté střední školy*⁷⁸

Tato učebnice byla poprvé vydána v roce 1960 Státním pedagogickým nakladatelstvím. Její obálku nezdobí žádný konkrétní obrázek, nýbrž čisté desky. Obrázky prezidenta či vůdce zde chybí.

Úvodní odstavce se věnují základním pojmům, jako je vymezení historických období či časová osa. Najdeme zde i odstavec o upřesnění vědeckého světového názoru a úvod marxisticko-leninského pojetí dějin. Úvod také vysvětluje, jak funguje třídní společnost.

Učebnice je doplněna o obrázky, které zahrnují kresby, fotografie či mapy. K husitské revoluci zde najdeme obraz rytířů 15. století, Betlémskou kapli, upálení M. Jana Husa, Žižkova vojska a rytinu Tábora, mapu husitských bitev či vyobrazení husitských zbraní.

*Dějiny středověku: učební text pro druhou třídu gymnázií*⁷⁹

Učebnice byla vydána v roce 1953 Státním pedagogickým nakladatelstvím v Praze. Její obálku tvoří kresba s husitskými bojovníky, kteří se s kopími a helmami vrhají vpřed do boje. Dvě úvodní stránky jsou zaplněny fotografiemi K. Gottwalda a J. V. Stalina.

V úvodních poznámkách učebnice je mimo jiná témata krátce uvedeno, že je třeba klást důraz na husitskou revoluční tradici a skrze ni vychovávat socialistickou společnost, jelikož husité položili základ komunismu.⁸⁰

V knížce se sporadicky objevuje obrazový materiál, většinou je zde pouze holý text. Ve zkoumaném období nacházíme pouze dva obrázky a to ilustrativní ukázky husitských zbraní.

*Nástin dějin do počátků kapitalismu*⁸¹

Učebnice vydaná v roce 1957 pod záštitou Státního pedagogického nakladatelství v Praze na své obálce nemá žádnou ilustraci. Jedná se o obyčejnou vazbu. V úvodu učebnice je popsán význam studia dějin a následně vývoj společenských tříd napříč historií. U feudalismu je popsán vztah tříd feudálů a vykořisťovaných. Na konci je poznámka o tom, jak je důležité

⁷⁸ JOZA, J., PÖSL, J., *Dějepis pro kurzy z učiva osmileté střední školy*, Praha, SPN, 1960.

⁷⁹ BAUMANN, B., *Dějiny středověku: Učební text pro II. třídu gymnázií*, Praha, SPN, 1953.

⁸⁰ Tamtéž, str. 3.

⁸¹ ŠERÁK, M., VÁVRA, J., *Nástin dějin do počátků kapitalismu*, Praha, SPN, 1957.

zabývat se nejsvětějšími okamžiky našich dějin, tedy husitstvím a obrozením, na čemž je budován dnešní stát.

V učebnici není žádný obrazový materiál, pouze čistý text, po jeho stranách jsou záchytné body. Na konci je vložena příloha několika map. Učebnice již nemá v úvodu fotografie prezidenta ani vůdce.

*Dějepis pro první ročník odborných škol*⁸²

Učebnice poprvé vydaná roku 1958 a znovu o rok později Státním pedagogickým nakladatelstvím se svou červenou obálkou od ostatních poněkud liší. Na přední straně desek najdeme hlavičku korintského sloupu a pod ní sdružené gotické okno, to vše na červeném podkladu. Na úvodních stránkách se s fotografiemi vůdce či prezidenta nesetkáme.

Úvodní text učebnice chybí, hned za deskami začíná výkladový text na bocích doplněn o záchytné body. Text je místy protkнут fotkou či jiným vyobrazením. K tématu husitství zde najdeme dřevoryty Jana Husa, projevy odpustků či upálení Jana Husa. Dále zde je vyobrazení Betlémské kaple a na dvojstránce vytištěná mapa husitských tažení po zemi a do zahraničí. K husitům je zde ještě dřevoryt vozové hradby.

*Učební texty pro dějepis, kurzy pro přípravu pracujících na vysoké školy*⁸³

Tato učebnice je vydaná roku 1950 Státním nakladatelstvím v Praze. Především je určena pro přípravu pracujících na vysokou školu. Její obálka nese název a vydavatelství, není zde žádná obrazová vložka. Nenajdeme zde ani úvodní text, pouze obsah a následně rovnou učební texty.

Učebnice postrádá jakýkoliv obrazový materiál, prostý text je doplněn o záchytné body po stranách. V úvodu učebnice se nesetkáme s žádnými fotkami prezidenta či Stalina.

*Dějiny středověku, Učební text pro III. třídu středních škol*⁸⁴

Učebnice, jejíž změněné vydání v roce 1951 prošlo nakladatelstvím Státní nakladatelství učebnic, nese obálku s obrazem dvou husitských bojovníků ve zbroji. Na prvních dvou stranách najdeme fotku Klementa Gottwalda a J. V. Stalina. Za těmito obrázky najdeme upozornění, že učebnice prošla změnou (zde jsou uvedeny i konkrétní strany) a v důsledku

⁸² HÁNL, J., *Dějepis pro první ročník odborných škol*, Praha, SPN, 1959.

⁸³ VÁVRA, J., *Učební texty pro dějepis, Část I., Dějiny starého a středního věku*, Praha, Státní nakladatelství, 1950.

⁸⁴ *Dějiny středověku, Učební text pro III. třídu středních škol*, Praha, Státní nakladatelství učebnic, 1951.

této změny bude zároveň kladen větší důraz na dobu husitskou, jelikož v ní prezident vidí nejlepší příklad.

Před úvodním textem najdeme rozvrh učiva do školního roku, zde je husitství věnován měsíc leden i měsíc únor. V úvodním textu je přiblížena podstata feudalismu a vznešená úloha pracujícího lidu.

Obrazová příloha je složena ve většině z kreseb a fotografií. Není příliš početná, většinou se vztahuje k osobnostem a architektuře. Pro husitské období jsou zde fotografie kreseb husitských bojovníků a husitské vozové hradby.

5.3. Analýza dle výzkumných bodů

Jak je v učebnicích interpretováno předhusitské období a stav společnosti?

a) Učebnice základních škol

Učebnice základních škol se o předhusitské době zmiňují v několika podobných schématech. Prvním z nich je vliv panovníka Karla IV., další je postavení církve, posledním bodem je pak vývoj v řadách šlechty.

Karel IV. je hodnocen z hlediska podpory církve. Jeho politika je vnímána spíše negativně. Jeho silný pozitivní vztah k církvi údajně násobí její bohatství a zajišťuje mu tak reciprocitu vůči jeho osobě. Je mu rovněž zazlíván způsob rozšiřování měst poskytováním příležitostí a pozemků bohatým Němcům, kteří pak rozšíří vyšší měšťanskou vrstvu a ona pak utlačuje a vykořisťuje obyčejný pracující lid. V jedné z učebnic základní školy je mu navzdory těmto výtkám přičteno jedno plus, a to, že nechal omezit tělesné tresty na poddaných.

Církev stojí zásadně v negativním světle. V učebnici *Obrázky z dějin* je pojmenována nejen jako největší velkostatkář, ale i „největším vykořisťovatelem a utlačovatelem lidu.“⁸⁵ Slovo *vykořisťovatel* je ve spojení s církví užíváno velmi často. Vysocí církevní kněží žili na úkor nižších kněží a pracujícího lidu, jelikož nikdo z nich nepracoval. Za své služby si ještě žádaly nelidské poplatky, k tomu se odváděly církevní desátky. Za vidinou blahobytu byli lidé lákáni ke kněžské dráze.

Zásadní roli sehrála i šlechta, jak na vesnicích, tak ve městech, jelikož „po vzoru“ církve chtěla hromadit majetek, samozřejmě na úkor poddaných. Snažili se vytvořit větší propojené pozemky a tak vyháněli své poddané z panství. Skrze robotu a odvádění daní a poplatků byli

⁸⁵ DOLEŽAL, J., *Obrázky z dějin*, str. 28.

neustále vykořisťování. V některých učebnicích není uvedeno, jak tato újma vypadala, ovšem většina zde zachází do detailů a popisuje, kterak byli poddaní vydáni napospas údelu pracujícího lidu. Vrchnost potom nejenže přihlížela, ale dřela je i z toho posledního.

b) *Učebnice středních škol a gymnázií*

Gymnaziální a jiné učebnice se svým pojetím předhusitské doby mnoho neliší od učebnic základních škol. Je znát, že se v textu objevuje více zmínek o celoevropském kontextu krize feudalismu. Ve všech z uvedených učebnic najdeme odkazy k tomu, že krize prochází Evropou, jelikož feudalismus nemá už co nabídnout. Systém, který tíhnul k vykořisťování nejnižších vrstev, přestával fungovat a lidé se začínali bouřit. Největší ohlas těchto bouří připadá právě na naše země, jinde byla drobná povstání potlačena, jako např. ve Flandrech či v Anglii. Postoj k vládě Karla IV. je stále stejný. Karel IV. nevěděl, kdy podpory církve zanechat a tak se za krásou gotických staveb schovává národní bída.

Postoj k církvi je ještě mnohokrát zesílen. Učebnice nezapomínají připomenout, že církev nenáviděli všichni, včetně vykořisťovatelů z řad šlechty. Častěji se knihami nese zmínka o zkaženosti papežů, o příchozím schismatu, které církvi pověst nezlepšilo. Papež jako hlava celé vykořisťovatelské „organizace“ ještě sám nechal vyhlásit prodej odpustků, jejichž prodej je přirovnáván k jarmarku. Odpor začíná podle výkladu vznikat ve vlastních řadách. Chudí kněží, kteří byli najímáni bohatými, aby za ně vykonávali mše a svátosti, se stavěli na odpor a tvořili tak základ pro budoucí husitské myšlení. Církev se také snažila své viny hodit na Židy, kteří tak museli čelit duchovenstvem vyvolaným pogromům.

Šlechta, ač oproti církvi v lepším světle, stále zastává post bohatých utlačovatelů poddaných a lidu. Robotní práce a přejímání cizích pozemků je ve všech učebnicích uvedeno jako běžné řešení touhy po větším majetku vrchnosti. Dokonce je uveden i sám Jan Žižka jako jeden z těch, kteří byli ze svých pozemků vyhnáni.⁸⁶

V jedné z učebnic je tato doba pojmenována jako *Třídní napětí*. Všeobecně je tento spor definován hlavně jako třídní, jako spor mezi vykořisťovaným a vykořisťovatelem. Veškeré jiné třetí plochy jsou upozaděny.

⁸⁶ JOZA, PŮSL, *Dějepis pro kurzy z učiva osmileté střední školy*.

c) *Porovnání učebnic a diskurzů historiografie, kultury a politiky*

Zde se výklad mnoho neliší od podání historiků, kteří uváděli sice ve svých pracích jako příčinu krize feudalismu a předhusitského období i změny ve výrobě a přechod na peněžní formu trhu, ovšem církevní „zlořády“ ve formě útisku obyvatel jsou zde také barvitě popsány.

Tento postoj k třídnímu napětí se dá přiřadit vlivům marxistické historiografie. Ta ale inspiraci pro pojetí krize přebírá často ze spisů Engelse, který se svou studií ke krizi vyjádřil. Typickým projevem marxistického pojetí je vztah mezi vykořisťovaným a vykořisťovatelem, který je zde upřednostněn před vším ostatním. V několika učebnicích je krize připisována třídnímu boji, ten se především objevuje v historiografickém diskursu.

V kulturním diskursu nenajdeme tak výrazné dělení společnosti na třídy, ale zato je silně zvýrazněný sociální ráz husitství. V románech Miloše V. Kratochvíla⁸⁷ a později ve filmech Kratochvíla a Otakara Vávry je předhusitská chudoba lidu až přehnaná. Církev představuje kněz jménem Peklo, který se nebojí žádného odporu vůči poddaným vrchnosti. Obyčejný lid trpí extrémní bídou a umírá hladem. Tato umělecká fabulace se ovšem odráží i v učebnicích.

Jak je v učebnicích předkládána postava Jana Husa a jaké jsou nejdůležitější myšlenky jeho učení?

a) Učebnice základních škol

Jan Hus je v učebnicích základních škol především jako „zástupce lidu“. Z palety možností, jak podat myšlenky, které mistr zastával, byly vybrány hlavně ty, které se snaží bránit lid před útrapami, jimiž je trýzní církev. Ve všech učebnicích základních škol je minimálně jedna zmínka o tom, že Hus kázal o údělu chudých a o jejich utrpení, některé vyzdvihují kázání za méně driny pro poddané. Jinde se v učebních textech zdůrazňuje jeho nabádání k chudobě církve v kontrastu k bohatství prelátů. Tři učebnice vykládají prodej odpustků jako prostředek k obohacování za slib odpuštění hříchů. Často se vyskytuje i myšlenka, že pánové a vrchnost si nezaslouží poslušnost, pokud nejsou bez hříchu.

Církevní reakce na Husovu činnost jsou líčeny jako strach ze síly, kterou získává lid prostřednictvím jeho myšlenek. Církev cítila, že je ohrožena na majetku a moci a proto, když se Husova kritika obrátila proti ní, reagovala klatbou, interdiktem a následně pozváním na koncil. S oblibou je připomenut glejt císaře Zikmunda, který měl Husa v bezpečí dostat na

⁸⁷ KRATOCHVÍL, M., V., *Jan Hus, muž a doba*, Praha, 1955.

koncil, mnozí uvádí, že měl sloužit i jako ochrana na koncilu. Učebnice Obrázky z dějin uvádí celou situaci zjednodušeně, což je při její cílové skupině pochopitelné. Hus je zde líčen jako ten, kdo říkal pravdu, lid to cítil, miloval ho, což církev děsilo.

Při zkoumání zápisech o koncilu se setkáme s komentářem, že Hus byl neoprávněně zatčen pár dní po příjezdu. Další bod, na který je kladen důraz, je snaha nedat Husovi šanci se hájit, jelikož církev „nemohla dokázat, že jeho myšlenky jsou v rozporu s křesťanskými zásadami.“⁸⁸ Aby církev nemusela hledat argument na Husovu pravdu, raději se rozhodla ho umlčet. Popel byl vysypán do Rýna, aby nikdo neměl na Husa památku.

b) Učebnice středních škol a gymnázií

V učebnicích pro střední školy se již objevuje mimo Husovu cestu ke kázání a snahu zastat se chudého lidu i cesta k myšlenkám Johna Viklefa. V jedné z učebnic je zmíněna úzká spolupráce s Anglií, kde se často ocitali čeští studenti. Odtud se k nám dostávají spisy reformátora a Jan Hus je prostřednictvím kázání šíří mezi lid. Už ale v učebnicích není mnoho navíc, jediná myšlenka Viklefa se týká hříšných kněží a vrchnosti, které není třeba poslouchat. Díky tomu, že jsou učebnice určeny pro starší studenty, je zde znát daleko větší obsáhlost informací. V polovině vzorků najdeme informace o pálení Viklefových spisů, ve všech pak rozebrání politiky odpustků. Vždy je zmíněno, že je papež vyžadoval kvůli penězům na válku, dále pak, že byly podporovány králem či vybírány výměnou za odpuštění bez pokání. V jedné z učebnic se uvádí, že lid pod vlivem Husových kázání o odpustcích snížil výnosy a papež kvůli tomu navrhl klatbu nad Husem, jelikož to ohrozilo jeho příjmy. Jedna učebnice kromě Husovy snahy o rovnost mezi třídami uvádí i snahu ucházet se o dobro všech a ne jen o vlastní.

Všechny učebnice se zmiňují o Husově vlivu při sepsání Dekretu kutnohorském. Hus je v tomto ohledu chválen, protože pomohl při rozvoji národa nejen šířením českého jazyka, ale počestněním univerzity od patricijských Němců. Na důkaz díků za tento tah byl Hus zvolen rektorem univerzity.

V polovině vzorku je uvedeno, že Hus v Kostnici dostal možnost se před koncilem vyjádřit, ovšem za omezených podmínek. Nejprve musel odpovídat jednoslovně, později sice mohl říci svůj názor, ovšem „...při obhajobě byl Hus překřičen“.⁸⁹

⁸⁸ ŠLAJER, J., *Dějiny středověku a novověku pro 7. ročník*, str. 49.

⁸⁹ ŠERÁK, M., *Nástin dějin do počátků kapitalismu*, str. 103.

Závěrem výkladu se v učebnicích objevuje konečné zhodnocení či až básnicky popsaná poprava. Barvitě je líčeno, jak hrdě kráčel na hranici a zde si zpíval náboženské písně až do poslední minuty, před popravou poklekl a pokorně se pomodlil. Jan Hus a jeho přínos české společnosti je připomínán ve světle obrození českého jazyka a očištění od německých vlivů, dále je považován za vůdčí osobu prvních reformních myšlenek a člověkem, který v lidu podnítil touhu strhnout systém feudalismu.

c) Porovnání učebnic a diskurzů historiografie, kultury a politiky

Kulturní vliv ve vyobrazení Jana Husa je v učebnicích znát. Ve filmu Otakara Vávry najdeme mnoho velmi podobných a často shodných prvků. Tedy jiráskovské pojetí, které se prokresluje do vytvořených učebnic formou mučednického obrazu chudičkého a pokorného kazatele a zlou církve, která ho nenechá se na koncilu ani vyjádřit a stojí v té nejhorší barvě, zahalena do drahých plášťů a nabízející úplatky.

Politický vliv se zde nedá potvrdit ani vyvrátit. V projevech se nesetkáme s přímým vyprávěním o událostech Husova upálení, hlavní motiv je jeho boj za pravdu a za svobodu chudého lidu. To v učebnicích najdeme, ovšem tento pohled se opět překrývá s podáním kulturním i historiografickým.

Historiografie nepopírá Husovu náboženskou zaměřenost, ale i přes to se ji snaží zastínit sociálním charakterem jeho myšlenek. Hus je postaven do role prvního z revolucionářů, husité tedy jeho myšlenky jen dotáhli do dokonalosti. To se v učebnicích jasně vykresluje.

Jak vzniká husitství a jakou má strukturu a cíle?

a) Učebnice základních škol

V učebnicích pro základní školy je obraz husitství v různém rozsahu. V Obrázcích z dějin začíná celá husitská kapitola představením postavy Jana Žižky. V ostatních učebnicích předchází podrobný popis poutí na hory a stoupajícího napětí. Všechny učebnice se ale shodují v tom, že smrt Jana Husa dodala lidu odvahu k revoluci a ke snaze změnit systém. Všechny učebnice uvádí, že na horách se kázalo o programu husitské revoluce, o vládě lidu a snaze odstranit pány a krále a vládnout si sami.

V učebnici Obrázky z dějin se husitské hnutí nehlasí k myšlenkám Husa, ale mluví pouze o tom, že stupňování vykořisťování vyvrcholilo v husitském revolučním hnutí. Lidu bylo

jasné, že pánů se musí zbavit bojem, přes sabotáže se pak propracoval až k ozbrojeným střetům, které vedl Jan Žižka.⁹⁰

Husitství najdeme v učebnicích rozděleno na několik vrstev, a to husité kolem Žižky a Tábora, husité kolem Jana Želivského v Praze a poslední skupinu tvoří měšťané. Táborité jsou označováni za radikální křídlo, Pražané za umírněné, ale jedna z učebnic uvádí, že umírněnost přichází až po Želivském, jelikož on sám byl velmi radikální, mnohdy více než sám Žižka. Všechny učebnice se shodují na záludnosti poslední skupiny, tedy měšťanů. Společný program v podobě čtyř artikulů byl pro ně maximem, pro Tábority minimem. Měšťané jsou popisováni jako vrstva, jíž nešlo o pád feudalismu ani pánů, chtěli pouze zlepšit své postavení a proto, když byl vyhnán německý patriciát a oni se zmocnili jeho majetku, začali potají vyjednávat se Zikmundem a od husitů se oddalovat. To se projevilo v bitvě u Lipan, kde sprostě husity zradili a dopustili tak návrat k nadvládě pánů a upevnění feudalismu, což měl nejvíce odnést obyčejný chudý lid. Měšťané také mohli za smrt Želivského, jelikož se jim jeho radikalismus už nehodil.

Polovina učebnic považuje bitvu u Lipan za konec husitského revolučního hnutí. Druhá polovina ještě uvádí dozvuk hnutí ve zbytku husitského vojska vedeného Janem Roháčem z Dubé, jenž se nezalekl, bojoval do poslední chvíle, nakonec byl i s vojskem obklíčen a zabit.

Sosík v učebnici pro 7. ročník píše dokonce o tom, že husité nesmírně přispěli k rozvoji kultury u nás, byli vzdělaní a znalí. V knize najdeme že při jednáních „*svou vzdělaností a vystupováním budili obdiv a úctu.*“⁹¹ To bylo údajně pro církve také překvapením.

V učebnicích je také vychválena síla husitských vojsk, způsobena nejen dobrým výcvikem Jana Žižky, ale hlavně vědomím, že husité bojují za dobrou věc. Schopnost vyhrát nad přesilou tedy nevidí pouze ve zbraních a genialitě vozových hradeb, ale v síle přesvědčení, kterou nepřítel, podle učebnic, nikdy nemohl mít. I přes to je na výjimečnost vojenské úrovně kladen důraz, to je zřetelné i z množství obrazového materiálu, který se věnuje zbraním a vojákům.

b) *Učebnice středních škol a gymnázií*

Poutě na hory a postupné zostřování napětí, tím začíná husitská revoluce. Učebnice zmiňují i vyhánění mnichů z klášterů a kněží z far. Ve všech učebnicích jsou podrobně popsány jednotlivé strany husitské revoluce. Zde je uvedena zejména radikální chudina, Jan Želivský

⁹⁰ DOLEŽAL, J., *Obrázky z dějin*, str. 33.

⁹¹ SOSÍK, A., *Dějepis pro 7. ročník základní devítileté školy*, str. 126.

a jeho radikální městská chudina, Táborité a nakonec měšťané, kteří jako jediní nesdíleli stejné názory. Jejich cílem bylo obohatit se o statky církve a patriciátu, ale snahu změnit společnost viděli nereálně a mnoho se o ní nezajímali. Díky tomu dochází k potyčkám, k popravě Želivského a k následným bojům, které dokázal rozhodnout až Jan Žižka.

Cíle husitů, na kterých se dokázali shodnout, jsou definovány jako nerovné. Pro radikály byly pražské artikuly minimem, na které klesli, a počítali s dalšími požadavky po uznání těchto. Naopak umírnění viděli v artikulech maximum a nehodlali bojovat za další požadavky. Artikuly jsou v některých učebnicích vysvětlovány blíže, ve většině jde pouze o výčet. V učebnici *Dějiny středověku* je podrobně popsán význam jednotlivých bodů. Volné hlásání Bible mělo sloužit k rovnosti obyvatel a zavrhnout privilegovanost kněží. Přijímání podobojí mělo stejný účel, to se objevuje i v dalších učebnicích. Zbavení církve majetku nebyl požadavek náboženský, nýbrž čistě sociální. Trestání smrtelných hříchů mělo vyčistit společnost od nehodných pánů.⁹² Artikuly nemohly být přijaty, jelikož pro církve byly tyto názory příliš demokratické, jak se v učebnicích objevuje.

Jako v učebnicích základních škol, tak i v knihách pro vyšší vzdělání, je kladen důraz na sílu husitů v myšlení a ve vnitřním přesvědčení. Tento výklad se v učebnicích nijak neliší, pro starší ročníky je pouze více rozebrán. Velmi podrobně se v učebnicích, hlavně v *Dějínách středověku*, objevuje popis všech vojenských technik husitů.

c) *Porovnání učebnic a diskurzů historiografie, kultury a politiky*

Při porovnávání prvních ohlasů Husovi smrti se můžeme celkem spolehlivě opřít o historiografii i kulturu a politiku zároveň. Jejich závěry se vzájemně překrývají. Zmínky o poutích na horách jsou ovšem například ve filmovém prostředí vykresleny daleko ostřeji. Otakar Vávra líčí ve filmu *Jan Žižka* velmi expresivně extrémní bídu, umírání hladem po cestě a přemíru dobroty všech husitů, kteří na hory putují.

Zlomem ve vývoji revolučních nálad staví učebnice střet u radnice v červenci roku 1419. V historiografických pramenech nalezneme zaobalené vyjádření o tom, že došlo k potyčce. Není tu napsané, jestli někdo hodil kámen či vyzval druhou stranu k boji nebo něco podobného. V několika učebnicích se objevuje teze o vyhozeném kameni z radnice, který někoho zasáhl nebo dokonce vyrazil Želivskému monstranci z rukou. V politické sféře se o ničem takovém nedozvíme, ovšem v kulturním diskursu panuje opět značné zveličení. Ve

⁹² DĚDINA, J., *Dějiny středověku, Učební text pro III. třídu středních škol*, str.69-74.

filmu *Jan Žižka* jsou z radnice házeny obrovské kameny a trámy, které dopadají na husity a tím začíná útok, kde jsou husité v roli oběti.

Při zaměření na čtyři pražské artikuly musím přiznat kulturně-politickému diskursu jasnou převahu nad diskursem historiografickým. První z artikulů, svobodné kázání, je popisován v učebnicích jako snaha dosáhnout rovnosti s lidem. V knížkách např. Josefa Macka najdeme, že se církev snažila zamezit šíření revolučních myšlenek prostřednictvím písma. Díky tomu byl zaveden tento bod, ale jeho svoboda neměla být stoprocentní, laikům nebyla dána možnost vlastní interpretace Písma. Druhý artikul, přijímání podobojí, je už vysvětlena stejně. Šlo o snahu vyrovnat chudý lid s nadřazenými kněžími. Ostatní body programu mají už také stejné znění jak v učebnicích, tak v historiografických dílech. V diskursu historiografie se objevuje pouze měšťanská snaha držet se zpět ve chvíli, kdy jsou jejich cíle už dosaženy. Tedy odnímání majetku církví je pro ně nežádoucí, stejně tak v bodě o trestání hříchů se snaží prosadit, aby k tomu byli určeni konkrétní lidé. Oproti tomu chtějí radikálové poskytnout právo soudit každému.

Jan Žižka je líčen ve všech možných záznamech jako hrdina. V historiografii ho i navzdory jeho vyvražďovací politice vůči adamitům Macek staví do role hlavní a významné. I přes to, že v adamitech vidí myšlenkově nejčistší husity, nezazlívá Žižkovi jeho radikální tah. Sám ale přiznává, že o jeho dřívějším životě toho mnoho nevíme, pouze to, že nasbíral zkušenosti při malých bojích s Rožmberky nebo v polských službách. V učebnicích je tato jeho minulost opět zveličena. Žižka stojí v roli chudšího zemana, jenž je také vykořisťován Rožmberky a vyhnán ze svého panství, proto se obrátí proti nim a jejich nelidským způsobům a již tehdy si utváří kritické názory na tuto vrstvu společnosti.

Jak probíhaly výpravy do zahraničí a na jakých principech fungoval Tábor?

a) Učebnice pro základní školy

Táboru je ve všech učebnicích věnována dlouhá kapitola. Stěžejní pro Tábor byl fakt, že se zde začala usazovat a realizovat chudina celé země, pod záštitou hejtmanů v čele s Janem Žižkou. Důležitou roli hraje zmínka, že se v Táboře snažili lidé zavést ideální, tedy beztřídní společnost. Na náměstí se shromažďoval v kádích majetek všech příchozích, z toho se pak financovala výstavba města a války. Vše patřilo všem. Tábor je dokonce přirovnán ke státu

s novým zřízením.⁹³Táborité se mezi sebou měli nazývat bratry a sestrami, aby ukázali, jaká rovnost mezi nimi panuje.

Vzhledem k tomu, že husité podnikali i zahraniční výpravy, takzvané rejsy či spanilé jízdy, v učebnicích se o tom mluví hlavně jako o šíření husitských myšlenek za hranice. Feudálové za hranicemi byli trestáni jako doma, za vykořisťování lidu, tedy kostely páleny, vykrádány, majetek pánů ničen. Na druhou stranu vše, co patřilo lidu, bylo chráněno, takže se k nim lidé přidávali a hlásili se k jejich myšlenkám. Sílu husitských myšlenek ještě podpořily tzv. manifesty, které husité roznášeli, byť s touto zmínkou se v učebnicích základních škol setkáváme jen jednou.

b) Učebnice pro střední školy a gymnázia

V učebnicích pro starší ročníky se objevují složitější termíny. Ve spojení s budováním Tábora se v polovině případů vyskytuje propojení tábořské společnosti s pojmem *primitivní komunismus* či *spotřební komunismus*. Ten se projevuje zejména tím, že byl odevzdán všechen majetek do kádí a byl používán pro společné „blaho“. I přes to, že to nebyl komunismus v dokonalém provedení, odkazoval podle učebnic na opravdovost revoluce. V jedné z učebnic je v této souvislosti uvedena i skupina adamitů, která praktikovala komunismus v extrému, tu Jan Žižka nechal vyvraždit. Je to ospravedlněno tím, že na jejich pojetí společnosti ještě nebyla připravena půda a rozvinutý „systém výrobních prostředků“ a přineslo by to jen zmatky, proto byl jejich konec nevyhnutelný.

Husitské výjezdy za hranice jsou zmíněny ve všech učebnicích stejným způsobem. Ve spojení s nimi je uváděno jméno Prokopa Holého. Za hlavní cíle výprav je považováno šíření husitských myšlenek a potrestání feudálů. Vždy se uvádí, že husité plenili církevní statky a panské dvory, ovšem domovům chudých lidí a jejich hospodářství se vyhýbali. Když se někdo přihlásil k husitským myšlenkám, byl také ušetřen plenění. Tuto úlohu doplňovaly manifesty, které byly zasílané do celé Evropy a vzbudily velký ohlas. V této souvislosti se v učebnicích popisuje vliv v Německu či Itálii.

c) Porovnání učebnic a diskurzů historiografie, kultury a politiky

Co se fungování Tábora týká, v knihách Josefa Macka o husitství nenajdeme zmínku o primitivním komunismu. Tábor je především vnímán jako vyspělé město, v začátcích s převahou chudiny, které dalo najevo svůj odpor k feudálnímu systému a rozhodlo se jít

⁹³ ŠLAJER, D., *Dějiny středověku a novověku pro 7. ročník*, str. 52.

cestou lidové demokracie, tedy beztrždní společnosti. I Macek se drží konceptu, že si zde lidé byli tak rovni, že se vzájemně oslovovali bratře či sestro. Spojení slov *beztrždní* a *trždní* je v souvislosti s Táborem v Mackových knihách použito tolikrát, že se téměř slovu komunismus vyrovnává. Jen ve třech zásadních publikacích, tedy *Tábor v husitském revolučním hnutí I a II* a *Husitské revoluční hnutí*⁹⁴ se pojem *beztrždní* vyskytuje víc než dvacetkrát (ve spojitosti s Táborem). Pojem *trždní* najdeme více než stokrát.

Tato beztrždní společnost je opět vykládána obdobně. Jedná se o lid, převážně chudinu, která odložila veškerý majetek ve prospěch všech do kádí na náměstí. Vše se spravedlivě financovalo z nich. Převaha chudiny je ale v historiografii připomenuta hlavně v začátcích Tábora, pak se ho ujímají vysoce postavení husité z řad měšťanů, kteří tuto snahu o dokonalost společnosti narušují. Jde jim totiž pouze o obohacení sebe sama.

Historici marxismu se na rejsy dívají jako na způsob šíření husitských revolučních myšlenek, často i jako na úkaz slovanské vzájemnosti. Politika ani kultura se o výjezdech příliš nezmiňuje, v případě že ano, jedná se o trestání feudálů a podobně. Pohled na zahraniční politiku husitů je tedy ze všech stran stejný. Rejsy či spanilé jízdy jsou v zásadě jen snaha o propagaci husitských myšlenek o spravedlivé společnosti. V historiografii najdeme ujištění, že rejsy v žádném případě nebyly vedeny za účelem kořisti, dokonce se určitě nedotkly nikoho z chudých a z obyčejného lidu, právě naopak. Chudý lid byl podporován a v celých houfech se přidával na stranu husitů.

V kultuře a politice se o rejsech příliš nehovoří, pokud je to potřeba, zmiňuje se vliv husitského myšlení až daleko za hranicemi nebo je zmíněn fakt, že při těchto zahraničních výpravách došlo k prvnímu kontaktu našich krajanů s obyvateli Ruska, tedy Sovětského svazu.

Jaké jsou výsledky husitského hnutí, jaký je jeho význam a na čem ztroskotala revoluční snaha?

a) *Učebnice základních škol*

Jak jsem již zmínila, učebnice se shodují v názoru, že za pád husitství může měšťanská vrstva husitů, která se přiklonila ke katolíkům za příslibu peněz a majetku vyhnaných patricijů. Vždy je tato interpretace nazývána jako zrada na lidu či zrada pro sobecké zájmy. Pouze jedna

⁹⁴ MACEK, J., *Tábor v husitském revolučním hnutí I.*, Praha 1952; MACEK, J., *Tábor v husitském revolučním hnutí II.*, Praha, 1955; MACEK, J., *Husitské revoluční hnutí*, Praha, 1953.

z učebnic staví vedle této zrady i ochotu husitů vzdát se svých požadavků kvůli dosažení míru.⁹⁵

Význam husitství je ve všech učebnicích shledán v tom, že byli prvními v Evropě, kdo se v takové míře postavili na odpor útisku feudálů a ukázali nejen u nás, ale i v zahraničí, že je možné žít bez vykořisťovatelů a moci církve. Připomíná se i to, že husitství bylo vzorem pro následující epochu, pro německou selskou válku a reformace a dosud je vzorem prostého lidu v jeho bojích.

Dvě učebnice zmiňují význam husitství pro kulturní rozvoj Čech. Husité se údajně zasloužili o prosazení českého jazyka v literatuře a v kostele, zvýšila se gramotnost prostého lidu, i chudé ženy v Táboře dokázaly vykládat písmo. Vliv husitské kultury se připomíná hlavně v hudbě. Husitský zpěv je považován za vyspělý, především na poli lidových a bojových písní. Ve Šlajerově učebnici se píše, že dokonce papež Pius II. uznal, že během husitské epochy byli český lid „vzdělaný a vyspělý“.⁹⁶

b) *Učebnice středních škol*

Téma jednání na koncilu v Basileji a následná usnesení je obdobně jako v učebnicích základních škol interpretováno jako zrada měšťanů či panské jednoty. Jenom je skupina zrádců specifikována jako šlechta a měšťané v jednom. Ve všech učebnicích najdeme zmínku o tom, že se tajně domlouvali s církví nebo že církev je chtěla uplatit, aby si je získala. Tím se jim dává za vinu upevnění feudalismu po husitské revoluci. V několika učebnicích najdeme přirovnání k Bílé hoře, kde na oplátku zůstali v boji sami šlechtici bez lidu a proto skončili velkou porážkou.

Důsledkem husitské prohry je podle učebnic upevnění vlády měst a šlechty, lid nakonec dopadl nejhůř, jen na krátkou dobu se jeho životní úroveň mírně pozvedla. Dopad ale zaznamenala církev, která přišla o mnoho majetku a její autorita byla těžce otřesena, stejně tak autorita papeže a panovníka.

Husitský význam je v učebnicích zmíněn v několika souvislostech. Hlavní je rozvoj české kultury, pozvednutí českého sebevědomí a hlavně jazyka. Důkaz o tomto vývoji můžeme údajně vidět při čtení husitských kronik. Čeština se tedy také stává úředním jazykem střední Evropy.

⁹⁵ DOHNAL, M., JÍLEK, T., *Dějepis pro 6. ročník experimentálních škol*, Praha, SPN, 1977.

⁹⁶ ŠLAJER, J., *Dějiny středověku a novověku pro 7. ročník*, str. 69.

Význam husitství je zmiňován i v souvislosti s pozdějším odkazem. V učebnici *Dějiny středověku* najdeme pasáž, kde se píše o kapitalistickém komolení dějin, kapitalisté se snažili potlačit sociální ráz revoluce a popisovali ji jako čistě náboženskou akci. Zde je i zmínka o inspiraci pro dnešní lidové armády, to najdeme i v učebnici *Dějepis pro první ročník odborných škol*.⁹⁷ V učebnici *Nástin dějin do počátků kapitalismu* je vyzdvihnutý význam husitství pro dvacáté století a v této souvislosti i výrok Klementa Gottwalda, který ocenil pokrokovost husitství.

c) *Porovnání učebnic a diskurzů historiografie, kultury a politiky*

Konstrukt o tom, že husité byli první, kteří ve větší míře přišli s myšlenkou beztrždní společnosti je jasný jak v historiografickém diskursu, tak v kulturně-politickém. Zejména v politických výrocích, prezidentových nevyjímaje, se objevuje narážka na dědictví komunismu už od dob husitů. Sám Zdeněk Nejedlý se celou svou knihou *Komunisté, dědici velkých tradic českého národa* staví za názor, že husité jsou první komunisté, tedy ti, kteří v jednoduché formě uvedli do praxe podstatné konsekvence komunismu, tedy společné majetky a vláda lidu, tedy dělnické třídy (jak píše Macek⁹⁸).

Také historiografický názor k tématu vyspělosti a gramotnosti husitů se příliš neliší. Husité uměli česky, uměli číst písmo a sami vytvářeli husitskou literaturu. Zde Macek uvádí např. verše a básně, satirické texty apod. Při cestě Prokopa Holého a jeho doprovodu do Basileji se Macek zmiňuje o sečtělosti poslů. To dotahuje učebnice do dokonalosti, když píše, že na koncilu byli církevní představitelé v úžasu, když zjistili, jak jsou husité vzdělaní. Ve své knize o české minulosti se Miloš V. Kratochvíl zmiňuje o iluminované Bibli, která má být dokladem vyspělé kultury. Husitskou absenci v malířství pak vysvětluje tím, že ji církev využívala ve svůj blahobyt a husité v ní viděli feudalistické vykořisťovatele. Tím omlouvá i jejich rabování v kostelích a klášterech.⁹⁹

Když se na celek husitství podíváme politicky, je jasné, že závěrečné hodnocení bude mít velkou základnu v těchto vodách. Politika se o odkazu husitů vyjadřuje vždy velmi vlídně, ne-li až přehnaně. Husité jako zastánci tradic národa, první komunisté, předchůdci socialismu, nejlepší válečníci celé národní historie. Na nejvyšším stupni veškeré chvály stojí samozřejmě fakt, že jako první vynaložili veškeré síly, aby se zbavili třídní společnosti, vždy je pak

⁹⁷ HÁNL, J., *Dějepis pro 1. ročník odborných škol*. DĚDINA, J., *Dějiny středověku*, str. 86.

⁹⁸ MACEK, J., *Husitské revoluční hnutí*, Praha, 1952, str. 159: „vidiny beztrždní společnosti předjímaly ... nový, spravedlivější společenský řád, k jehož uskutečnění byla ... povolána až dělnická třída.“

⁹⁹ KRATOCHVÍL, M., V., *Českou minulostí*, Praha 1961, str. 151 – 152.

důrazně připomenuto, že tyto snahy dokončili politici v únoru 1948. V některých učebnicích tyto politické formulace najdeme.

5.4. Shrnutí analýzy

V této části chci prezentovat odpovědi na mé výzkumné otázky, které jsem si stanovila v předchozí kapitole a zároveň je zhodnotit spolu s výstupy z praktické části. Odpovědi rozdělím na dvě části. V první se pokusím odpovědět na hlavní výzkumnou otázku – „**Jakým způsobem se projevuje komunistická ideologie v interpretaci husitství v učebnicích padesátých a šedesátých let?** Druhou část věnuji odpovědím na doplňující výzkumné otázky - **Jak se v interpretaci projevuje názor marxistických historiků?** a **Jak se projevují ve výkladu husitství vlivy kulturní a politické?**

5.4.1. Projev komunistické ideologie v interpretaci husitství v učebnicích

Kdybychom chtěli dosáhnout rychlé odpovědi na tuto výzkumnou otázku, stačilo by říci pouze, že se komunistická ideologie do učebnic velmi silně promítá. Ovšem mým úkolem je tuto charakteristiku zpřesnit. Husitský narativ vychází v učebnicích už z jiného základu. Jak již bylo výše řečeno, komunisté použili dějepis k prezentaci politických postojů a budování nové voličské základny. Odraz na výklad husitské epochy je, dle mého názoru, nezanedbatelný. V následujících odstavcích bude tento vliv rozebrán v několika bodech, které vnímám jako stěžejní.

a) Postoj k Janu Husovi

Jan Hus se v komunistickém ideálu objevuje především jako předchůdce revoluce, a ještě častěji jako zastánce obyčejného lidu. Z jeho kázání a myšlenek je nejčastěji zmiňována právě myšlenka o morální čistotě pánů. Jestliže žijí pánové, kněží, králové a kdokoliv z vrchnosti ve hříchu, mají lidé právo je neposlouchat. Tato myšlenka je poněkud vytržená z kontextu. Občas se objevuje i její původ, kterým jsou spisy Johna Viklefa, to ale není pro politickou propagandu tak důležité. V tomto postoji nacházejí komunisté obhajobu pro myšlenku vlády lidu a svobody pro ty, kteří jsou spravedliví. Hlavně je důkazem toho, že Hus se zastával především chudých a pracujícího lidu. Ty myšlenky, které byly o církevním řádu, nebylo radno připomínat. Jana Husa bylo především potřeba popsat jako chudého a poctivého zastánce lidu, jeho katolická kariéra je popisovaná velmi okrajově, omezujeme se zde vlastně jen na fakt, že byl knězem a kázal. Vše ostatní se točí kolem témat sociálních, maximálně vlasteneckých.

Jan Hus je také někde uveden jako hlavní iniciátor vydání Dekretu kutnohorského. Dnes již víme, že Hus se o jeho vydání dověděl až po vydání. V učebnicích je psáno, že Hus „to královi poradil, aby tak očistil univerzitu od cizáků, kteří stáli za špinavou církví“.

b) *Prezentace církve*

Z výsledků lze číst, že církev byla podrobena ostré kritice. Její totožnost z hlediska církevní nauky a snahy dosáhnout spásy byla vytlačena obrazem církve zpátečnické a vykořisťovatelské. Ač je církev 15. století diskutabilní záležitostí a i z dnešního vědeckého pohledu vyplývá, že v celé její šíři bylo co napravovat, komunismus ji prezentuje jako organizaci, které šlo vždy o zisk a o utlačování a okrádání potřebných. To, že hlavní revolucionáři pocházeli z řad katolických kněží, byla podružná záležitost. Tento obraz byl ve všech médiích co nejvíc potlačen.¹⁰⁰ Kvůli tomu, že církev podle komunistů byla pouze špatná, mohly být omluveny husitské antiklerikální akty, především zločinné vykrádání a vypalování církevních statků, které se skryly pod názvy jako *trestání feudálů*, *obrana před vykořisťovateli* apod.

c) *Orientace na lidové masy*

Z analýzy učebnic vyplývá, že největší pozornost se obrací k pracujícímu lidu. Celá tato vrstva provází výklad od začátku až do konce, chudina a obyčejní pracující jsou nositeli hrdinství a je na nich prezentována orientace komunistické politiky. To ilustruje i častá připomínka *primitivního komunismu*, která se vyskytuje hlavně v učebnicích vyšších škol. Husitství je tedy hlavně naděje pro chudé dostat se k možnosti rozhodovat. Navzdory tomu, že šlechta hrála i v budoucnu důležitou roli v utrakvismu.

Pochopitelně bylo potřeba dát v učebnicích příklad, který by se soudobé situaci nejvíce hodil. Třída pracujících u moci se tedy ztotožnila s třídou pracujících husitů, kteří tvořili jednu z více složek husitské společnosti. Jejich samospasitelnost ale nebyla tak jistá.

d) *Vyspělost husitství a kultury*

Analýza ukázala také snahu komunistů odkázat žáky na vyspělost „husitského lidového hnutí“. Odkaz na kulturu husitského zpěvu a snaha poukázat na to, že každý husita byl gramotný a schopný vykládat písmo, zakrývalo fakt, že nebezpečí těchto výkladů vedlo

¹⁰⁰ viz. filmy Otakara Vávry, scénáře byly mnohokrát předělány, aby v nich Hus nevypadal příliš jako kněz – ČORNEJ, P., *Husitství ve filmové trilogii Otakara Vávry*, str. 388.

i k vytvoření sekty adamitů, která byla nemilosrdně potlačena z vlastních řad, a to Janem Žižkou.

Důležitou roli, jak se v analýze projevilo, hrálo husitské vojenství a jeho vyspělost. Tu nelze tak úplně popřít ani v dnešní historiografii. Systém válčení husitů byl v dané době objevný a velmi účinný. Učebnice tento systém kladou na daleko vyšší úroveň než jiné aspekty husitství. Jejich stránková dotace je většinou stejná, jako zbytek husitského hnutí dohromady. Tyto dlouhé popisy hodnotím jako snahu ještě více poukázat na vyspělost husitů a lidového vojska.

5.4.2. Učebnice ve světle historiografie, politiky a kultury

V této kapitole rozeberu výsledky výzkumu k doplňujícím výzkumným otázkám. Výstupem je porovnání vlivů kultury, politiky a historiografie na tvorbu učebních textů.

a) Překrývání názorů diskurzů historiografie, kultury a politiky

Výklad, který si můžeme v učebnicích přečíst, se odvíjí od názorů prosazovaných ve všech sférách komunistického režimu. V některých bodech se tedy politická i historiografická sféra dobře překrývají. K těmto bodům můžeme podle analýzy zařadit interpretaci krize feudalismu. Historiografie se sice na tento pojem dívá z širšího pohledu, ale v zásadních formulacích se neliší. Popisy církevní politiky, která byla založena na vykořisťování poddaných, se objevuje ve všech typech interpretací.

K dalším tématům překryvu výkladů můžeme přiřadit pohled na postavu Jana Žižky, počátky husitského hnutí (poutě na hory), fungování společnosti v Táboře nebo význam husitství pro komunistickou společnost. Zejména v charakteristice města Tábora jsou formulace téměř totožné. Pokaždé se jedná o beztřídní společnost, lid odevzdává svůj majetek do kádí na náměstí, kterýžto fakt ale nejsme schopni jistě ověřit. Už jen s dokázáním sociální struktury obyvatel v Táboře měl sám Josef Macek hodně práce, tu založil na popravčích knihách. Význam husitství bylo třeba vyzdvihnout ve všech sférách. Vzhledem k tomu, že se husitství přikládala velká váha a knihy historiků, stejně tak i projevy politiků, se zakládaly na stejném ideovém přesvědčení, nebylo složité ani pro jednu ze stran shodnout se na kladech husitů pro novou formu společnosti.

b) *Odlišnosti v historiografickém a kulturně-politickém diskursu*

Jak jsem již zmínila výše, mnoho obecných částí učebnic má stejný názorový základ v obou sférách, jak ve veřejné, tak v historiografické. Rozdíly ale můžeme najít v sofistikovanějších vyjádřeních. V učebnicích je často výklad zjednodušený, historiografie se snaží opírat o argumenty.

V učebnicích je místy prezentováno předhusitské období jako třídní napětí. Tento výrok jsem ve výzkumu našla v historiografické sféře. Na třídní boj neklade politika tak velký důraz, když se jedná o spojitost s husity. Daleko víc klade důraz na ztotožnění chudých husitů s chudými dělníky, ale o třídách se tolik nevyjadřuje.

Dalším rozdílem, který je z analýzy zjevný, je daleko větší kritičnost kulturních projevů. Zatímco historiografické publikace se přes svůj neobjektivní postoj alespoň částečně straní emocí, v románech a filmech je církev kritizována místy až ad absurdum. Ať to lze přičíst autorské licenci nebo politické objednavce, má to nesporně dopad jak na čtenáře či diváka, tak paradoxně i na autory učebnic. Kontrast špatné církve a dobrých chudých kazatelů pak díky kultuře v učebnicích daleko víc vyniká.

Dále jsou tu například zahraniční výpravy. Historiografie se jim věnuje podrobněji, za to kultura se jim nevěnuje skoro vůbec. Co se týče ničení církevního majetku, ten je i v kultuře popsán, ale ne ve formě výjezdů za hranice. V učebnicích je tedy předloha nejspíš z pohledu historiografie.

Důležité rozdíly ukázala interpretace počátků revoluce. Dodnes není úplně jasné, jak přesně se strhla první defenestrace. Historiografie se drží zpátky s vynášením nepodložených rozsudků, ve filmu Otakara Vávry najdeme, stejně jako v učebnicích, vrhání kamenů z oken radnice na husitský dav. V pojetí pražských artikulů je znát zjednodušující pohled, který program popisuje několika větami, ale historici se snaží artikuly vysvětlit do větších detailů.

Obecně bych mohla situaci vícero pohledů, které se v učebnicích mísí, vyjádřit tak, že jsou inspirovány kulturou a politikou, dostávají se do větších názorových extrémů. V názorech na církev či Jana Husa se kulturní prameny nebojí říci, že Hus byl revolucionář a na církvi nebylo nic dobrého. Historiografie se do určité míry snaží ostré názory nějak podložit.

Závěr

Ve své bakalářské práci jsem se pokusila hlouběji rozebrat vliv komunistické ideologie na tvorbu učebních textů. Vzhledem k tomu, že období „vlády jedné, a to komunistické stany“ je stále předmětem rozmanitého bádání, věřím, že moje práce přináší určité poznatky o tom, jak se tato oblast naší historie propisuje do vzdělávání padesátých a šedesátých let.

Formou porovnávání učebnic bych mohla práci rozšířit na další dekády komunistické éry a jejich proměny v závislosti na politických událostech, nebo se zaměřit na konkrétní aspekty, které tvorbu učebnic ovlivňují. Tato práce pouze nastiňuje další možnosti a sama ji hodnotím jako začátek případné delší badatelské činnosti.

Věřím, že další výzkum v oblasti vlivu ideologií na učebnice může přinést obrázek o tom, jak se dá s historií pro potřeby politického přesvědčení celkem bez problému manipulovat tak, aby i samotný vzdělávací systém byl účinným nástrojem propagandy.

Seznam zkratk

ČSAV = Československá akademie věd

ČSR = Československá republika

KSČ = Komunistická strana Československa

SSSR = Svaz sovětských socialistických republik

ÚV KSČ = Ústřední výbor Komunistické strany Československa

Bibliografie

a) Učebnice

- BAUMANN, B., *Dějiny středověku: Učební text pro II. třídu gymnázií*, Praha, SPN, 1953.
- DĚDINA, J., *Dějiny středověku, Učební text pro III. třídy středních škol*, Praha, Státní nakladatelství učebnic, 1951.
- DOLEŽAL, J., *Obrázky z dějin, učebnice vlastivědy pro 4. postupný ročník národních škol*, Praha, Státní nakladatelství, 1950.
- HÁNĽ, J., *Dějepis pro první ročník odborných škol*, Praha, SPN, 1959.
- JOZA, J., PÖSL, J., *Dějepis pro kursy z učiva osmileté střední školy*, Praha, SPN, 1960.
- SOSÍK, A., VRABEC, V., *Dějepis pro 7. ročník základní devítileté školy*, Praha, SPN, 1968.
- ŠERÁK, M., VÁVRA, J., *Nástin dějin do počátků kapitalismu*, Praha, SPN, 1957.
- ŠLAJER, J., SOSÍK, A., *Dějiny středověku a novověku pro 7. ročník*, Praha, SPN, 1960.
- VÁVRA, J., *Učební texty pro dějepis, Část I., Dějiny starého a středního věku*, Praha, Státní nakladatelství, 1950.

b) Knižní zdroje

- BOROVÍČKA, L., „Světový názor“ od Humboldta k Eagletonovi, *Komentovaná antologie textů k dějinám pojmu*, Praha, Academia, 2017.
- ČECHURA, J., *České země v letech 1378-1437*, Praha, Libri, 2008.
- ČORNEJ, P., *Historici, historiografie a dějepis*, Praha, Karolinum, 2016.
- ČORNEJ, P., *Husitská trilogie a její dobový ohlas*, in: Světla a stíny husitsví (události, osobnosti, texty, tradice): výběr z úvah a studií, Praha, NLN, 2011, str. 374 – 393.
- ČORNEJ, P., *Poúnorová aktuálnost vzdálené husitské minulosti*, in: POKORNÝ, J., Nationalismus, společnost a kultura ve střední Evropě 19. a 20. století, Praha, Karolinum, 2007.
- GÓRNY, M., *Mezi marxem a palackým, Historiografie v komunistickém Československu*, Warszawa, VOLVOX GLOBATOR, 2001.
- GOTTWALD, K., *Klement Gottwald mládeži*, Praha, Mladá fronta, 1950.

- GOTTWALD, K., *Klement Gottwald o Jiráskovi*, Praha, Orbis, 1951.
- GOTTWALD, K., *Výbor z díla. II*, Praha, Svoboda, 1971.
- HANZAL, J., *Cesty české historiografie 1945-1989*, Praha, Karolinum, 1999.
- JIRÁSEK, A., *Mezi proudy, tři historické obrazy*, Praha, J.Otto, 1896; dostupné z: <https://ndk.cz/view/uuid:c9de5370-d62f-11dc-acb7-000d606f5dc6?page=uuid:95d07b1e-8697-48c6-8338-82626d49a2ac> [citováno 14.4.2022].
- JIRÁSEK, A., *Proti všem*, Praha, SNKLHU, 1955.
- KALISTA, Z., *Josef Pekař*, Praha, Torst, 1994.
- KEJŘ, J., *Husův proces*, Praha, Vyšehrad, 2000.
- KNAPÍK, J., *Únor a kultura: sovětizace české kultury 1948-1950*, Praha, Libri, 2004.
- KRATOCHVÍL, M., V., *Českou minulostí*, Praha, SNDK, 1961.
- KRATOCHVÍL, M., V., *Jan Hus, muž a doba*, Praha, Mladá Fronta, 1955.
- KŘEŠŤAN, J., *Hus a Žižka nad šiškou knedlíku, husitská tematika v Nedělních epistolách Zdeňka Nejedlého*, in: NOVOTNÝ, R., *Zrození mýtu: Dva životy husitské epochy*, Litomyšl, Paseka, 2011, str. 446-456.
- MACEK, J., *Husitské revoluční hnutí*, Praha, Nakladatelství rovnost, 1952.
- MACEK, J., *Tábor v husitském revolučním hnutí I.*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1956.
- MACEK, J., *Tábor v husitském revolučním hnutí II.*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1955.
- MACURA, V., *Smrt vůdce*, in: *Šťastný věk (symboly, emblémy a mýty 1948-1989)*, Praha, Pražská imaginace, 1992, str. 54-57.
- MACHOVEC, M., *Husovo učení a význam v tradici českého národa*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1953.
- MORÁVKOVÁ, N., *František Graus a československá poválečná historiografie*, Praha, Academia, 2013.

NEJEDLÝ, Z., *Komunisté, dědici velkých tradic českého národa*, Praha, Československý spisovatel, 1953.

NEJEDLÝ, Z., *O smyslu českých dějin*, Praha, Státní nakladatelství politické literatury, 1953.

NODL, M., *Dějepisectví mezi vědou a politikou: úvahy o historiografii 19. a 20. století*, Brno, CDK, 2007.

POLC, J., V., *Jan Hus v představách šesti staletí a ve skutečnosti*, Vranov nad Dyjí, A.M.I.M.S., 2015.

RANDÁK, J., *V záři rudého kalicha, Politika dějin a husitská tradice v Československu 1948-1956*, Praha, NLN, 2015.

SOUKUP, P., *Jan Hus – Život a smrt kazatele*, Praha, NLN, 2015.

ŠMAHEL, F., *Husitská revoluce 1, Doba vymknutá z kloubů*, Praha, Karolinum, 1993.

ŠMAHEL, F., *Husitská revoluce 2, Kořeny české reformace*, Praha, Karolinum, 1993.

ŠMAHEL, F., *Husitská revoluce 3, Kronika válečných let*, Praha, Karolinum, 1993.

Programové prohlášení vlády: 10.3.1948, Praha, 1948, 8 s.

c) Internetové zdroje

Jan Hus [film], režie Otakar VÁVRA, Česká republika, 1954; dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=DjDyDZPVJtA> [citováno 10.4.2022].

Jan Žižka [film], režie Otakar VÁVRA, Česká republika, 1955; dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=xOpIj2BT9E> [citováno 10.4.2022].

Proti všem [film], režie Otakar VÁVRA, Česká republika, 1956; dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=T8r4ei7RWrs> [citováno 10.4.2022].

Ústavní zákon ze dne 9. května 1948 [online], in: Ústava Československé republiky, Praha 1, č. 150/1948 Sb; dostupné z: https://psp.cz/docs/texts/constitution_1948.html [citováno 16.3.2022].

Věstník ministerstva školství, věd a umění, Praha, 1948, roč. 1948, č. 14a; dostupné z: <https://ndk.cz/view/uuid:f9a75210-e700-11ea-8ce6-005056825209?page=uuid:98286340-e713-11ea-9a6f-5ef3fc9ae867> [citováno 15.3.2022].